

EMITENȚI ȘI BENEFICIARI AI DECRETELOR DE PROXENIE ÎN SPAȚIUL PONTIC*

Victor COJOCARU**

Schlagwörter: griechische Städte, pontischer Raum, Verleiher der Proxeniedekrete, Empfänger (proxenoi)

Cuvinte cheie: cetăți grecești, spațiul pontic, emitenți ai decretelor de proxenie, beneficiari (proxenoi)

Zusammenfassung: In Rahmen einer breiteren monographischen Untersuchung zur Proxenie im pontischen Raum versucht der Autor mit dieser Gelegenheit zwei weitere Aspekte zu besprechen – Verleiher bzw. Empfänger der Proxeniedekrete. Die systematische Erforschung der 173 Belege von ateleia, proxenia und politeia in den ionischen und dorischen apoikiae des Schwarzmeerraumes ermöglicht die Formulierung von glaubwürdigen Bemerkungen zu den Verleihern (gewöhnlich der Rat und die Volksversammlung) und Empfängern (proxenoi) der Proxeniedekrete. Neben den allgemeinen-griechischen Eigenschaften und vor allem dem von Athen ausgeübten Einfluss gibt es viele lokale Besonderheiten. Diese bezeugen, dass eine von außerhalb des Schwarzmeerraumes übernommene Institution während der ca. sechs Jahrhunderte ihrer Existenz die Unterscheidungsmerkmale in Abhängigkeit von der Art und Intensität der Kontakte jeder städtischen Gemeinschaft mit der Außenwelt entwickelt hat.

Rezumat: În perspectiva pregăririi pentru tipar a unei cercetări monografice mai ample privind instituția proxeniei în spațiul pontic, autorul își propune de această dată să discute amănunțit alte două aspecte circumscrise problematicii – emitenți, respectiv beneficiari ai decretelor de proxenie¹. Cercetarea sistematică a 173 de atestări de ateletia,

* Lucrare elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0054. Textul are la bază comunicarea prezentată în cadrul sesiunii internaționale „Pontica 2015: Un secol de arheologie la Tomis. Instituții și personalități”, organizată de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța. Mulțumim celor care au participat la discutarea comunicării noastre (îndeosebi domnului prof. dr. Emilian Popescu), ca și colegilor dr. Ligia Ruscu (Cluj-Napoca) și dr. Lavinia Grumeza (Caransebeș) pentru sugestiile utile formulate ca urmare a lecturării atente a manuscrisului de față. Pentru eventualele erori rămase întreaga responsabilitate ne revine doar nouă. În absența vreunei precizări, datele menționate în acest studiu sunt a. Chr.

** Victor COJOCARU: Institutul de Arheologie Iași; e-mail: cojocaru_arhia@yahoo.com.

¹ Privitor la alte aspecte ale aceleiași lucrări monografice, dezvoltate ca studii în

proxenia și politeia în apoikiile ioniene și doriene pontice, catalogate până în prezent, permite formularea unor observații pertinente referitoare la autoritatea emitentă (în mod obișnuit, *Sfatul și Adunarea poporului*) și la titularii decretelor de proxenie (proxenoi). Dincolo de influențele general-elene, în primul rând a celei exercitate de Athena, există destule particularități locale care depun mărturie în sensul că unei instituții preluate din afara spațiului pontic aveau să i se confere pe parcursul a cca. șase secole de existență trăsături distincte în funcție de natura și intensitatea contactelor cu lumea exterioară dezvoltate de fiecare comunitate urbană în parte.

I. Introducere

Într-un subcapitol, privitor la instituțiile implicate în acordarea de onoruri și recompense, al cărții sale monumentale dedicate cetăților grecești și binefăcătorilor lor, Ph. Gauthier atrăgea atenția asupra deosebirii esențiale dintre practicile de astăzi și reacțiile contemporanilor noștri prin comparație cu atenienii de odinioară. Astfel, un cetățean francez poate refuza „Legiunea de Onoare”, dar nu are inițiativa de a solicita o atare distincție. În plus, într-o democrație modernă onorurile nu sunt acordate de Adunarea aleșilor poporului, ci de șeful statului, care a moștenit în această privință prerogativele regale. În contextul democrației atheniene, dimpotrivă, cel interesat solicită el însuși „recompensa”, expunând serviciile aduse comunității. Cu sprijinul unui orator, cererea determină o propunere de decret, luată în discuție de Adunarea poporului².

Sigur, practicile atheniene nu pot fi aplicate *stricto sensu*, indiferent de regiunea sau *polis*-ul intrate sub incidența cercetării, în absența unei documentații directe suficient de explicite, dar influența covârșitoare exercitată de Athena în bazinul egeean și asupra lumii pontice odată cu întemeierea primei Ligi Deliene³

ultimul timp, menționăm aici COJOCARU 2014; 2015.

² GAUTHIER 1985, p. 128: „Quoi qu'il en soit, les usages d'aujourd'hui et les réactions de nos contemporains ne nous aident guère à comprendre ceux et celles des Athéniens de jadis. Dans la démocratie moderne, les distinctions ne sont pas octroyées par l'Assemblée des élus du peuple, mais par le chef de l'État, qui a hérité à cet égard des priviléges régaliens. Un citoyen français peut refuser la Légion d'Honneur, mais il n'a pas l'initiative. Ce sont ses amis ou ses supérieurs hiérarchique qui, par la voie administrative, sollicitent pour lui ou proposent son nom; la décision est du ressort de l'exécutif. Au contraire, dans la démocratie athénienne, l'intéressé sollicitait lui-même la « récompense », en exposant les services rendus à la communauté. Grâce au concours d'un orateur, la demande aboutissait à une proposition de décret, dont délibérait ensuite l'Assemblée. Les citoyens honoraient directement leurs pairs”.

³ Anul 477/8, în care a fost întemeiată prima ligă maritimă atheniană (de referință rămâne MEIGGS 1972), nu este bineînțeles un *terminus post quem* în ceea ce privește exercitarea influenței atheniene asupra lumii pontice, importurile ceramice dovedind existența unor contacte comerciale (implicit culturale și instituționale) încă din secolul al VI-lea (COJOCARU 2016 – cu trimiteri bibliografice). În plus, puterea de atracție a «Școlii Eladei» odată cu prosperitatea de după războaiele medice implica *ipso facto* și prezența a numeroși străini din spațiul pontic, inclusiv cu scopul desăvârșirii studiilor. Altfel spus, o eventuală schimbare constituțională la Sinope, Olbia și în alte *poleis* din Marea Neagră, în sensul democrației atheniene, nu trebuia să aștepte neapărat intervenții militare directe și nu depindea exclusiv de o expediție a lui Pericle. Privitor la rolul Athenei ca centru de studii pentru originari din lumea pontică, vezi, mai nou, DANA 2011, p. 49–51 *et passim*. Despre expediția lui Pericle în Marea Neagră oferă informații Plut. *Per.* 20,1: εις δὲ τὸν

pare să sprijine concluzia formulată de J. Bleicken referitoare la o singură sursă pentru toate constituțiile democratice atestate de-a lungul istoriei elene⁴. Totodată, savantul german ținea să precizeze că nouă ne scapă faptul dacă ideile și formele de organizare dezvoltate la Athena vor fi fost preluate la fel în toate democrațiile secundare, ținând cont de penuria informațiilor de interes pentru reconstituirea constituțiilor numeroaselor orașe-state dincolo de Athena și Sparta⁵.

Reluarea discuției privind instituțiile cetăților din arealul Pontului Euxin, ca și eventualele modificări ale constituțiilor în unele dintre acestea, ar depăși sensibil subiectul cercetării noastre, cu riscul de a veni cu prea puține elemente de

Πόντον εἰσπλεύσας στόλῳ μεγάλῳ καὶ κεκοσμημένῳ λαμπρῷ ταῖς μὲν Ἑλλήνισι πόλεσιν ὃν ἐδέοντο διεποάξατο καὶ προσηγένετο φιλανθρώπως, τοῖς δὲ περιοικοῦσι βαρβάροις ἔθνεσι καὶ βασιλεῦσιν αὐτῶν καὶ δυνάσταις ἐπεδείξατο μὲν τῆς δυνάμεως τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀδειαν καὶ τὸ θάρσος ἡ βουλοιντο πλεόντων καὶ πᾶσαν ύφ' αὐτοῖς πεποιημένων τὴν θάλασσαν, Σινωπεῦσι δὲ τρισκαίδεκα ναῦς ἀπέλιπε μετὰ Λαμάχου καὶ στρατιώτας ἐπὶ Τιμησίλεων τύραννον.

⁴ BLEICKEN 1995, p. 489: „Die Quelle aller demokratischen Verfassungen ist demnach, soweit wir sehen, allein Athen“. Mai nou, HAARMANN 2013 (cf. 2014) adresează o provocare, nu lipsită de interes, specialiștilor care leagă începuturile democrației de reformele lui Solon sau Klisthenes. Cu tot respectul pentru strădaniile autorului de a invoca date din varii domenii (de la arheologie și arheomitologie, până la politologie și istoria religiilor), remarcăm lipsa unui ansamblu destul de coherent și convingător în contextul căruia informațiile adunate să conveargă către o legătură clară între presupusul egalitarism neolicic al „civilizației danubiene“, care ar sta la originea democrației antice, și cele 11 modificări ale constituției la Athena menționate de Arist. *Ath. Polit.* 41 (cf. comentariile lui RHODES 1993, p. 481–488).

⁵ BLEICKEN 1995, p. 489: „Aber damit wissen wir noch nicht, ob die in Athen entwickelten Grundgedanken und Organisationsformen auch in den sekundären Demokratien überall die gleichen waren. Wir wissen darüber so gut wie nichts; in kaum etwas anderem zeigt sich die Einseitigkeit unserer Informationen so scharf wie in der Frage nach dem verfassungspolitischen Aufbau der vielen Städte außerhalb von Athen und Sparta“. Cf. observațiile lui LATYŠEV 1887, p. 226: „Byli li vse graždane vpolne ravnopravny, ili rodovitye imeli kakie libo preimushčestva pred vnov' požalovannymi, kakie byli uslovija rodovitosti, suščestvoval li imuščestvennyj cenz, ili kakie libo drugie uslovija dlja dostupa v sovet, narodnoe sobranie i k dolžnostjam, byli li kakie libo podrazdelenija graždanskoj obščiny [. . .], podobnye suščestvovavšim v samom Miletie i nekotorych drugich ego kolonijach, v čem sostojala sovokupnost' graždanskikh prav i kakie dopuskališ' ograničenija, – obo vsem étom my naprasno stali by iskat' ne tol'ko prjamykh otvetov, no daže i kosvennykh namekov v suščestvujuščikh literaturnykh, épigrafičeskikh i numizmatičeskikh pamjatnikach“. GEHRKE 1986, chiar dacă are meritul de a fi contribuit decisiv la depășirea unui clișeu (explicarea excesivă a istoriei grecești prin raportare la istoria a două orașe-state), lasă practic în afara discuției cetățile pontice. Privitor la constituirea democrației grecești în afara Athenei, vezi și SCHULLER 2015, cu observația finală de la p. 25: „Für unser Thema bleibt als Ergebnis, daß die griechische Demokratie nicht das Resultat eines zielgerichteten, selbstverständlichen Prozesses war, nicht von unten erkämpft worden ist, sondern daß die Entwicklung nur deshalb die volle Demokratie zum Ergebnis hatte, weil äußere Anstöße hinzukamen. So war auch sie ein doppelter Glücksfall, und Vergleiche mit unserer heutigen Demokratie sollten auch das im Auge haben und nachdenklich stimmen“.

noutate după parcurgerea unor căi deja bătătorite⁶. Ca atare, să ne fie permisă formularea unor observații doar în ceea ce privește emitenții decretelor de proxenie, întemeiate pe catalogarea și analiza sistematică a nu mai puțin de 173 de documente⁷.

II. Emitenți ai decretelor de proxenie

Datele păstrate privind „formula de sancțiune”, respectiv „formula de rezoluție” din decretele catalogate de către noi denotă influențe general-elene, dar și destule particularități locale, în funcție de fiecare *polis* de unde avem atestări, fie că ne referim la spațiul ionian sau la cel dorian.

Ca trăsătură general valabilă, atât pentru arealul Pontului Euxin (cu excepția Regatului Bosporan), cât și pentru ansamblul *oikoumenei*, remarcăm faptul că promulgarea hotărârilor revine, în mod obișnuit, Sfatului și *demos*-ului. Ne referim mai cu seamă la inscripțiile mai bine păstrate din epoca elenistică în care sanctiunii cu ἔδοξε βουλῆι καὶ δῆμῳ⁸, respectiv ἔδοξε τᾶι βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ⁹ îi corespunde rezoluția cu δεδόχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δῆμῳ¹⁰, respectiv δεδόχθαι τᾶι βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ¹¹.

În decretele „abreviate” anterioare¹², mai cu seamă în cele de la Olbia, dar și la Dionysopolis, Mesambria, eventual la Histria, comunitatea cetătenilor ca emitent este redată prin etnonimul la plural în corelație cu verbul la aorist – Όλβιοπολῖται, Διονυσοπολῖται, Μεσσαμ[β]οιανοὶ ἔδωκαν¹³. În epigrafia olbiană, cu mai multe atestări și care permite considerații mai nuanțate, termenii pot apărea în ordine inversă – Ἐδω[καν] Όλβιο]πολῖται¹⁴ –, sau cu intercalarea adresantului/beneficiarului între subiect și predicat – Όλβιοπολῖ[ται] [τῷ δεῖν] |

⁶ Pentru ansamblul Mării Negre, lucrările de referință în ceea ce privește instituțiile ar fi acum EHRHARDT 1988 și NAWOTKA 1997; 1999 (spațiul ionian), respectiv ROBÚ 2014 (spațiul dorian – cf. recenzia noastră la cartea lui A. Robu în numărul de față al revistei Pontica). Privitor la considerațiile noastre legate de structurarea corpului civic în *poleis* din Marea Neagră, cu trimiteri la surse și la literatura secundară, vezi COJOCARU – OLLEZ GUZMÁN 2016.

⁷ De dragul corectitudinii, ținem să precizăm că mai puțin de jumătate dintre acestea păstrează preambulul cu date de interes, gradul precar de conservare a celorlalte inscripții nepermítând formularea vreunei observații legate de emitenți. Totodată, identificarea mai multor documente fragmentare (nu mai puțin de 42 numere în catalogul atestărilor întocmit de către noi) cu decrete de *proxenia* sau *ateleia* rămâne ipotecă.

⁸ E.g. IOSPE I² 27 (cf. IOSPE I 15 – Olbia), r. 1; IGBulg I² 41 (cf. IGBulg V 5016 – Odessos), r. 1–2.

⁹ IGBulg I² 312, r. 1.

¹⁰ IOSPE I² 27 (cf. IOSPE I 15), r. 7–8; IGBulg I² 41 (cf. IGBulg V 5016), r. 10–11.

¹¹ IGBulg I² 312, r. 6.

¹² Referitor la decretele “abreviate” am insistat cu alt prilej, vezi COJOCARU 2014a, îndeosebi p. 406.

¹³ IGTOP 15 (cf. IOSPE I² 20 – Olbia), IGBulg I² 13 bis (Dionysopolis), IGBulg I² 309 (Mesambria). [Ιστοιανοὶ ἔδωκαν] (SEG 50, 681) este o propunere de reconstituire pe baza proxeniilor olbiene.

¹⁴ NO 14 (cf. SEG 37, 669; JAJLENKO 2015b).

Πνωραλίω[νος Χερσο] | νησίτηι ἔ[δωκαν]¹⁵.

Pe lângă aceste două formule mai răspândite, în redarea autorității emitente a decretelor de proxenie apar destule particularități, datorate evoluției formularului¹⁶, eventual unor modificări constituționale¹⁷, în mod sigur și influențelor externe în contextul relațiilor întreținute de fiecare *polis* cu alte comunități urbane din arealul Mării Negre și cu orașe-stat din afara Pontului Euxin¹⁸.

Dacă facem abstracție de puțin probabila reconstituire [Δόγμ]α [Ολβιο] | πολιτέ[ων]¹⁹, într-un document datat către sfârșitul secolului al V-lea sau începutul secolului următor²⁰, pentru spațiul ionian pontic remarcăm varietatea formularistică folosită la Sinope. În trei dintre cele patru inscripții de interes, toate dateate în secolul al IV-lea, avem trei situații diferite. Probabil cea mai timpurie atestare menționează în formula de sănctiune doar *demos*-ul, urmat de numele persoanei căreia îi revine sarcina de a transcrie hotărârea (acolo unde în mod firesc ar fi trebuit să apară numele celui care o propune) și corelat cu verbul la infinitiv perfect pasiv prin care este redată elliptic formula de rezoluție – Ἐδοξε τῶι δῆμωι Ἐρμων | Διονυσοδώρου συνεγράψα|το . . . ἀναγραφῆναι αὐτὸν πρό | ξενογ, etc.²¹. În alte două situații, lui Ἐδοξε τῶι δῆμωι îi corespund [δεδόχθαι] | τῶι δῆμωι²², respectiv ἐψηφίσθαι τῶι δ[ήμωι]²³.

Exprimarea elliptică la infinitiv perfect pasiv, ἐπηνήσθαι, ca pandant la Ἐδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, apare și în decretul de la Histria, datat cândva în secolul al III-lea, pentru callatianul Hephaistion, fiul lui M[atri]s²⁴. Tot la Histria, într-o inscripție onorifică pentru un apolloniat, publicată recent și datată de editor în prima jumătate a secolului al III-lea, ca autoritate emitentă apare doar *demos*-ul²⁵.

Într-un decret de proxenie olbian din a doua jumătate a secolului al II-lea ca emitenți apar Sfatul și *demos*-ul, ultimul termen putând fi echivalat, ca în majoritatea cazurilor de altfel, cu sensul tehnic de Adunarea cetătenilor, cum ar

¹⁵ NO 3 A, B, C + 12 + 107 (cf. SEG 33, 616 & 617, comm. 1 & comm. 2; VINOGRADOV 1989, p. 139, n. 18; IGDOP 16; JAJLENKO 2015a).

¹⁶ Privitor la evoluția formularului, vezi COJOCARU 2014a.

¹⁷ Pentru a invoca doar unele date literare, mai explicite în acest sens, vezi Arist. *Polit.* (BAUMGARTEN 2015) 5,5 [1304b 30-35 – Heracleea]; 5,6 [1305b 1-15 – Histria, Heracleea]; 5,6 [1305b 35-40 – Heraclea]; 5,6 [1306a 5-10 – Apollonia].

¹⁸ Privitor la relațiile externe ale orașelor grecești pontice, vezi acum volumele colective de dată recentă PANAIT BÍRZESCU [*et al.*] 2013, COJOCARU & SCHULER 2014, COJOCARU, COŞKUN & DANA 2014. O listă mai amplă a publicațiilor de interes poate fi consultată pe pagina web a proiectului „Relațiile externe ale orașelor grecești pontice în perioada elenistică și epoca romană: o abordare multidisciplinară” (www.ponticgreekcities.ro).

¹⁹ Pentru considerațiile noastre anterioare legate de acest preambul, vezi COJOCARU 2014a, p. 407.

²⁰ SEG 31, 701 (cf. SEG 47, 1180).

²¹ IK 64, 5.

²² IK 64, 3 (cf. SEG 35, 1356 & 36, 1168).

²³ IK 64, 6.

²⁴ ISM I 9 (cf. SEG 18, 289).

²⁵ BOTTEZ 2014, p. 286.

părea să sublinieze aici completarea emfatică τῷ δήμῳ μω τῷ Ὄλβιοπολειτῶν²⁶.

În singurul decret de proxenie de la Tomis despre care avem cunoștință, asupra căruia vom reveni ceva mai jos, ca autoritate emitentă apare doar Adunarea poporului, menționată explicit numai în formula de rezoluție²⁷. În acest caz ar putea fi vorba de o influență olbiană, ținând cont nu doar de două posibile paralele (este adevarat că datează mai târziu)²⁸, dar și de interesele comerciale ale tomitanilor la Olbia, susținute activ de tiritul Nilos. Tot numai *demos*-ul ca autoritate emitentă – Ἐδοξε τῷ δήμῳ . . . δεδόχθαι | τῷ δήμῳ – apare menționat și în decretul de la Odessos pentru Menogenes din Heraion Teichos, datat între anii 45/4 și 42.

Orientându-ne atenția către spațiul dorian pontic, remarcăm particularități în redarea autoritatii emitente în fiecare cetate de unde cunoaștem decrete de proxenie. La Callatis, unde practic toate atestările datează în epoca elenistică²⁹, formula rămâne aproape neschimbată pe întreaga perioada de existență a instituției. Sfatul și *demos*-ul apar menționate doar în partea rezolutivă, preambulul menținând numele basileului, luna și ziua, precum și numele celui care propune, aşa cum avem (pentru a da doar un exemplu) în decretul pentru Heronax și Bakchios din Mytilene – ἐπὶ βασιλέος Εὐβουλίδα μηνὸς Αρτεμιτίου τετράδι ἐπ[i] | δέκα Λεοντίσκος Αθαναίωνος εἶπε. . . δεδόχθαι ταῖ βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ μωι³⁰. Ca excepție de la regulă am putea aminti doar proxenia pentru Damatrios din Paros³¹, datată în a doua jumătate a secolului al III-lea, care prezintă o structură intermedieră în evoluția formularului de la așa-zisele decrete „abbreviate”, cel mai bine atestate la Olbia în secolul al IV-lea, la inscripțiile cu formulă completă din epoca elenistică. Astfel, preambulul conține doar numele celui care propune, urmat de motivația eliptică și cu infinitivul medio-pasiv [δ]εδόσθαι în partea rezolutivă. Autoritatea emitentă nu este menționată explicit, dar putem înțelege că este vorba de ὁ δῆμος τογ Καλλατιανῶν], față de care binemeritase titularul.

Atestările de la Mesambria permit distingerea clară a două etape în redarea autoritatii emitente, determinate de evoluția formularului, eventual și de influențe exercitate dinspre spațiul ionian pontic. Exprimarea eliptică din documentele mai timpurii cu Μεσσαμβίζοι ἔδωκαν³² este înlocuită prin

²⁶ SEG 57, 723 (cf. NO 27; SEG 31, 712; 35, 863; IVANTCHIK 2007, p. 100; BE 2008, 399).

²⁷ ISM II 5, r. 25: δεδόχθαι τῷ δήμῳ [t].

²⁸ SEG 28, 656 (cf. IOSPE I² 48; VINOGRADOV 1997a, p. 368 – preambulul pare să nu menționeze autoritatea emitentă); NO 45 (cf. SEG 3, 584 – în partea rezolutivă apare menționat doar *demos*-ul).

²⁹ Excepția care ar fi ISM III 29, decret datat către începutul erei creștine, poate depune mărturie în sensul că perpetuarea tradiției elenistice într-o regiune/cetate sau alta nu ține cont de o dată anume general valabilă, stabilită eventual din perspectiva istoriografiei moderne. Oricum, pentru litoralul de vest al Mării Negre acesta ar fi cel mai târziu decret de proxenie, promulgat într-o perioadă când cetățile grecești din această zonă intraseră deja sub jurisdicție romană.

³⁰ ISM III 6.

³¹ ISM III 9 (cf. SEG 24, 1022).

³² IGBulg I² 309, cf. SEG 59, 740 (cf. SHARANKOV 2009, p. 47–48; BE 2006, 283).

formula mai complexă, uzitată mai cu seamă în *apoikiile* milesiene, ἔδοξε ταὶ βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ . . . δεδόχθαι ταὶ βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ³³. Într-un document mai târziu, datat cândva în secolele II-I, promulgarea deciziei pare să revină Adunării poporului, sub rezerva că sintagma [δεδόχθαι τῷ δάμῳ]³⁴ este reconstituită în întregime.

În toate cele patru proxenii de la Byzantion ajunse până la noi³⁵, dateate între secolul al II-lea a. Chr. și până spre jumătatea secolului I p. Chr., procedura care implică autoritatea emitentă rămâne neschimbată, chiar dacă maniera de redare formularistică cunoaște modificări. Dacă responsabilitatea pregătirii unor decizii de interes major pentru întreaga comunitate (cum erau fără doar și poate acordările dreptului de proxenie și/sau cetățenie) incumbă în primul rând Sfatului³⁶, promulgarea acestora ține exclusiv de „competența” *demos-ului*³⁷. Pentru a da un exemplu, amintim decretul pentru Orontas/Orontes, fiul lui Ababos³⁸: Ἐδοξε τὰ βουλᾶ καὶ τῷ δάμῳ ... ὁ δῆμος ἐνεκελεύσατο τοῖς στραταγοῖς³⁹. Influența exercitată de „regina strămtorilor” asupra vecinei de pe

³³ IGBulg I² 307 bis (cf. IGBulg I², *addenda*; IGBulg V 5087; SEG 45, 870); IGBulg I² 308; 312.

³⁴ IGBulg I² 308 novies, r. 5.

³⁵ IK 58, 1, r. 34–64 (cf. Syll.³ 645, r. 50–64; SAVALLI-LESTRADE 1998, nr. 52); IK 58, 2 (cf. Milet I 3, 153); IK 58, 3 (cf. CIG II 2060; IOSPE I² 79).

³⁶ Privitor la rolul Sfatului (βουλῆ) în viața politică (și nu numai) a unei comunități urbane antice încă mai pot fi consultate cu folos observațiile formulate de GLOTZ 1992, p. 220–246. Cf. OEHLER 1897, RHODES 1972. Despre Sfatul de la Athena, care conlucrează cu majoritatea autorităților administrative, vezi Arist. *Ath. Polit.* 47,1 (cf. 49,4): συνδιοικεῖ δὲ καὶ ταῖς ἀλλαῖς ἀρχαῖς τὰ πλεῖστα. Dintre comentariile moderne asupra pasajului menționăm aici doar RHODES 1993, 549 & 571.

³⁷ De fapt, Adunarea poporului era inevitabil influențată de oratori interesați, implicați în jocurile puterii, ceea ce ne face să remarcăm o dimensiune idealizantă în considerațiile lui BLEICKEN 1995, p. 198–199, legate de rolul poporului la Athena: „Das Volk war demnach zu jedem Zeitpunkt und bei jeder Form der Antragstellung Herr über seinen Willen; innerhalb des Entscheidungsprozesses hinderte es kein Zeitpunkt und keine vorgegebene Formulierung daran, sich den Gegenstand zu unterwerfen”. Privitor la rolul adunării (*ecclesia*) în viața publică a Athenei, vezi și GLOTZ 1992, 208–219, cu observațiile de la p. 208: „Neîndoioinic că, în Adunarea atheniană, ca și în multe parlamente din zilele noastre, darul vorbirii avea mult mai mare influență decât justitia gândirii. Pe scara valorilor, limbua era pușă mult deasupra înțelepciunii. Un contemporan declară că Ecclesia semăna mai mult cu un auditoriu de sofiști decât cu o adunare de cetățeni care deliberează asupra intereselor statului”. Legat nemijlocit de „jocurile de culise” aferente acordării decretelor onorifice și de proxenie, vezi și MACK 2015, p. 105–106: „The desire to acquire such grants, and thus their value, is illustrated in our oratorical sources by accusations of bribery made in connection with them, in particular, the sixty talents which Demosthenes and Demades were each said to have made out of ‘decrees and proxenies’, and also in an accusation made of Aeschines and his fellow ambassadors that they abandoned their duty and instead set about obtaining proxenies for themselves at Oreos”.

³⁸ IK 58, 3 (cf. CIG II 2060; IOSPE I² 79).

³⁹ Cf. ROBU 2014, p. 399: „Grâce au décret pour Orontas, fils d'Ababos, on apprend que ce fut le Peuple qui donna l'ordre aux stratèges d'honorer cet Olbiopolitain. Cf. RHODES & LEWIS 1997, p. 197: „In Byzantium the *strategoi* are restored in *I.Olympia* 45 as combining with the council to dispatch envoys, and they are the proposers of the later surviving decrees (in IOSPE I² 79, commissioned by a previous meeting of the assembly to make a proposal).“

țărmul asiatic al Bosforului va fi determinat la un moment dat și preluarea formulei de sanctiune, respectiv de rezoluție⁴⁰. Cel puțin, în decretul pentru Eudamos din Seleukeia, personaj onorat și de către Byzantium, exprimarea este identică – ἔδοξε ταῖ βουλᾶι καὶ τῷ δάμωι... δεδόχθαι |⁴¹ τῷ δάμωι⁴². Totodată, la Calchedon cunoaștem și particularități care pledează în sensul unui rol și mai mare acordat Adunării poporului. Astfel, într-un document din epoca elenistică li se acordă dreptul de cetățenie cu privilegiile adiacente unor persoane care ar fi fost făcute *proxenoi* de către *damos* – [τοῖς προξενοῖς] οὖς καὶ πονηταῖ | [ό δᾶ]μο[ς δεδ]όσθαι πολιτείαν, etc.⁴³.

Pentru a încheia discuția legată de emitenții decretelor de proxenie în spațiul dorian pontic, ne mai rămâne să formulăm câteva observații pe marginea inscripțiilor chersonesite. Cea mai timpurie atestare – ne referim la decretul pentru Timagoras din Rhodos, datat în secolul al III-lea⁴⁴, – surprinde o etapă de tranziție între aşa-numitele decrete „abbreviate” și inscripțiile onorifice de mai târziu, la fel ca în cazul proxeniei callatiene pentru Damatrios din Paros menționată mai sus⁴⁵. Sfatul și *demos*-ul apar ca autoritate emitentă în preambul ([βου]λὰ καὶ δῆμος ἔδωκε), precedate de un „superscript” fără analogii în lumea pontică – προξενία Τιμαγόρα Ρόδ[ίου].

Începând cu decretul pentru Menophilos din Sinope, datat în jurul anului 179⁴⁶, se încetănește un tipar al formulei de sanctiune corelată celei de rezoluție similar până la un punct cu formularul documentelor callatiene și care la Chersones va persista până către sfârșitul secolului al II-lea p. Chr. Decizia aparține invariabil Sfatului și Adunării poporului (δεδόχθαι ταῖ βουλᾶι καὶ τῷ δάμωι), doar că inițiativa o au magistrați precum νομοφύλακες, ó ἐπὶ τᾶς διοικήσεος, respectiv πρόεδροι în epoca romană⁴⁷. Tot Sfatul și Adunarea cetățenilor decretează onoruri pentru procuratorul financiar al Moesiei Inferior, T. Aurelius Calpurnianus Apollonides și pentru soția acestuia Aurelia Paulina, în anul 174 p. Chr. Dar, ținând cont de poziția suspusă a beneficiarului prin raportare la autoritatea emitentă, exprimarea devine mult mai redundantă prin comparație cu celelalte documente – „convocând Adunarea întregului popor, se cuvine ca atât poporul, cât și [participanții] la ședința întrunită a [Sfatului], să-i strige numele în agora cu glas de bucurie și cu toții împreună să-l aclame

⁴⁰ Despre similitudinile existente între constituțiile de la Byzantium și Calchedon, vezi deja MERLE 1916, p. 68–76. Cf. COJOCARU 2013a, p. 1426: „The conquest of the city by Byzantium in 357 resulted in both a *sympoliteia* with that city and with Selymbria, and a change of a moderate form of constitution into a radical democracy (Theopomp, fr. 62)”. Adaugă ROBU 2014, p. 382 *et passim* (privitor la apropierile instituționale între cele două cetăți-surori de pe malurile Bosporului tracic).

⁴¹ IK 20, 1, r. 65–80 (cf. Syll.³ 645; SAVALLI-LESTRADE 1998, nr. 52). Cf. IK 20, 2 (Decret de proxenie pentru un cetățean din Byzantium).

⁴² IK 20, 4.

⁴³ IOSPE I² 340 (cf. IOSPE IV 64).

⁴⁴ Vezi n. 31.

⁴⁵ IOSPE I² 351.

⁴⁶ Privitor la magistraturile din cetățile doriene pontice să ne fie permis aici a face trimitere doar la ROBU 2014, p. 366–405 (cu literatura anterioară). Pentru Chersones, vezi p. 389 (πρόεδροι), 404–405 (νομοφύλακες), 405 (ó ἐπὶ τᾶς διοικήσεος). La Callatis propunerile sunt făcute exclusiv de particulari, cel puțin judecând după datele păstrate.

consecutiv cetățean, membru al Sfatului și proedru. De asemenea, toată lumea să-l cinstească pentru binefacerea lui cu întreaga cinstire [obișnuită] la noi”⁴⁷.

O discuție aparte ar merita cele 20 de atestări de *ateleia* și *proxenia* bosphorane cunoscute până în prezent. Ca autoritate emitentă, acolo unde gradul de conservare al textelor ne ajută în acest sens, apar menționări invariabil dinastul împreună cu fiili acestuia⁴⁸. Gradul redus de autonomie al orașelor bosphorane nu le-a permis acestora să întrețină relații externe în cadrul căror și-ar fi găsit locul și instituția proxeniei. Dar atunci când măcar unul dintre aceste orașe pare să se fi bucurat, pentru o scurtă perioadă, de o autonomie reală, „Sfatul și poporul phanagoreenilor i-au înscris pe soldații din străinătate în listele cetățenești”⁴⁹, în virtutea unui decret de *politeia* care se încheia oarecum *ex abrupto* printr-o formulă parcă desprinsă din decretele de *ateleia* datează în secolul al IV-lea – „Să aibă ei (dreptul) de a ieși și de a intra (în port)”⁵⁰.

Revenind la o privire de ansamblu asupra emitenților decretelor de proxenie din arealul Pontului Euxin, observăm că influența Athenei (în care în secolul al V-lea instituția proxeniei a funcționat cu o intensitate fără precedent în lumea *polisului*⁵¹), s-a exercitat asupra *apoikiilor* ioniene, cu care întreținea relații comerciale din secolul al VI-lea⁵².

Încă din epoca arhaică putem vorbi și despre existența unui „spațiu dorian pontic” aflat, perioade îndelungate, în raporturi la fel de intense cu „Școala Eladei”, doar că cele câteva proxenii de la Byzantium și Calchedon datează abia odată cu secolul al II-lea, iar la Heracleea atestările lipsesc deocamdată. În cazul acestor centre comerciale importante, ca și în situația celorlalte trei cetăți doriene pontice, de unde avem mai multe date, influențele externe provin fie dinspre *apoikiile* ioniene (cum ar fi Olbia, Sinope, Histria sau Apollonia), fie pe filiera instituțiilor politice și religioase preluate, direct sau indirect, de la metropolă. Nu

⁴⁷ SEG 45, 985 = AE 1996, 1359 (cf. ANTONOVA & JAJLENKO 1995, p. 58–62; SEG 51, 958; 55, 840 & 59, 813), r. 4–10: ἐκλασίας πανούδ[ιασμένας (e.g.) πασσούδὶ τόν τε δᾶ] | μον καὶ τοὺς ποτ[ικλήτους βουλευτὰς κ]αὶ ἀναβοᾶσαι μεν αὐτὸν ἐς τὰν ἀγορὰν κεχαρούμενα τὰ φωνᾶ, ἀθρῷο[ν]ς δὲ ἀν]ευφαμῆσαι πολὺ[ταν ἔμμεν, βουλευτάν [τε καὶ] προέδρον καὶ | πάσα τὰ παρ' ἀμεῖν τειμ[ᾶ συ]ναξιωθῆμεν εἰς | ἀμοιβὰν ταῖς εὐποιίας [καθά]κον ἔμμεν.

⁴⁸ Referitor la dinaștii care au acordat proxenia – Mausolos, satrapul Cariei; regii bosphorani; paphlagonianul Korylas și Korris, marele preot din Labraunda – vezi acum și MACK 2015, p. 229–230. Pentru dinaștii bosphorani autorul se mulțumește doar să citeze CIRB 1–5, în n. 138 de la p. 229.

⁴⁹ VINOGRADOV & WÖRRLE 1992, p. 160, foto (cf. BE 1993, 377; SEG 41, 625; 56, 930 & 59, 854), r. 2–3: Φαναγοριτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τοὺς ἀπὸ ξένης στρατιώτας ἐποιτογάφησαν (...).

⁵⁰ *Ibidem*, r. 11–12: ἔστω δὲ αὐτοῖς ἔκπ[λους] |¹² καὶ εἴσπλους.

⁵¹ WALBANK 1978. Cf. MONCEAUX 1885, p. 210: „Là où la proxénie existait, l’organisation en était calquée sur celle d’Athènes. À Thasos comme à Byzance, à Odessos comme à Mésambria et à Olbia, les décrets de proxénie reproduisent les mêmes formules et les mêmes considérants, conférant les mêmes honneurs et priviléges qu’en Attique. Seulement le droit de cité est joint d’ordinaire au titre de proxène, comme en Ionie et dans les Cyclades”.

⁵² PANITSCHEK 1988 (cu bibliografia anterioară). Cf. BRAŠINSKIJ 1963; 1967; BOUZEK 1989.

este cazul să aprofundăm aici acest aspect, tratat destul de amănunțit încă de V. V. Latyšev⁵³ și K. Hanell⁵⁴ și reluat de curând, la o scară mai amplă, de A. Robu⁵⁵. Remarcăm doar că, în pofida unei similitudini evidente între magistraturi, culte și calendar⁵⁶, formula de sancțiune diferă sensibil de la o cetate la alta. O atare diferențiere s-ar putea explica prin faptul că instituția proxeniei nu a fost adusă de coloniștii veniți de la Megara sau Heracleea, ci a apărut către sfârșitul secolului al IV-lea (de când datează primele documente), sub influența relațiilor comerciale (și nu numai) întreținute cu diferite *poleis* intra- și extra-pontice, dar și cu populațiile „barbare” din hinterland. Ca rezultat au apărut o serie de trăsături particulare, cum ar fi datarea documentelor prin menționarea *hieromonamon*-ului la Byzantion, a *basileus*-ului și a președintelui Adunării (*πραιτοριον* / π. ἐν ἐκλησίᾳ) la Callatis, a unei *basilissa Parthenos* la Chersones⁵⁷. Legat de cetatea taúrică, am atras atenția cu alt prilej⁵⁸ asupra originalității formulei finale, prin care magistrați și membri ai Sfatului, împărțiti în trei categorii (στίχοι), sunt menționați ca martori la acordarea proxeniei⁵⁹. Cum ultima trăsătură apare doar în documente din epoca imperială, E. Solomonik⁶⁰ și F. Gschmitzer⁶¹ vedeaau aici o influență romană: o apropiere de *ordo decurionum* a orașelor aflate sub jurisdicția Romei.

Și dacă spre finalul instituției proxeniei la Chersones putem vorbi inclusiv despre o influență romană, începuturile acesteia în *apoikiile* doriene pontice se leagă, fără îndoială, de o influență majoră exercitată dinspre „spațiul ionian pontic”⁶², mai ales că prima hotărâre de a acorda dreptul de proxenie unui

⁵³ LATYŠEV 1885.

⁵⁴ HANEL 1934.

⁵⁵ ROBU 2012a, ROBU 2012b, ROBU 2014.

⁵⁶ Referitor la calendarul megarian, vezi AVRAM 1999.

⁵⁷ Vezi, mai recent, ROBU 2014, p. 367–375 (βασιλεύς), 375–382 (ιερομνάμων), 371–372, cu n. 222 (βασίλισσα Πλαθένος). Pentru Parthenos la Chersones adaugă RUSJAEVA 2005, p. 262–286 *et passim*.

⁵⁸ COJOCARU 2014a, p. 413. Cf. COJOCARU 2009b, p. 364.

⁵⁹ Aici s-ar impune, poate, o apropiere cu acei *enguoī tēs proxenias* (guarantors of the proxeny), la care face referire mai recent MACK 2015, p. 102–103. La Chersones, implicarea explicită a magistraților, eventual și a membrilor Sfatului, ca „garanți” ai acordării proxeniei ar putea fi o „contramăsură” menită să confere un plus de credibilitate unei instituții care încetase să mai existe în cea mai mare parte a *oikoumenei*.

⁶⁰ NÉPCh, vol. II, p. 33: „Dolžnostnye lica, skrepljavšie dekret svoimi pečatjami, bliže vsegó napominajut ordo decurionum, to est' členov senata v podvlastnych Rimu gorodach” (Magistrații care întăresc decretul prin sigiliile lor aduc aminte cel mai mult de *ordo decurionum*, adică de membrii senatului din orașele aflate sub stăpânirea Romei).

⁶¹ GSCHNITZER 1994, p. 293: „Man hat längst gesehen, daß sich in den Dekreten der Kaiserzeit die Formen des Protokolls breitmachen, die den Dekretformularen der älteren Zeit ganz fremd gewesen waren. (...) Da sich derselbe Übergang vom traditionellen Formular zur protokollarischen Fassung auch an den römischen Senats- und Gemeinderatsbeschlüssen feststellen läßt, ist wohl auch in diesem Punkt römischer Einfluß anzunehmen; dahinter aber steht wohl, im griechischen wie im römischen Bereich, eine veränderte Auffassung des Beschußtextes: dieser wird nicht mehr wie bisher als ein normativer Text, gleichsam als ein Gesetz für den Einzelfall, angesehen, sondern als urkundliches Zeugnis über den Vorgang der Beratung und Beschußfassung“.

⁶² Vezi, în acest sens, și observațiile formulate de NIKITINA 1978, mai cu seamă la p.

chersonesit provine de la Olbia⁶³. Or, printre străinii cărora această cetate le-a acordat titlul de *proxenos* se regăsesc și persoane care provineau practic din toate cetățile doriene pontice⁶⁴.

În ceea ce privește autorii propunerilor, documentele din secolul al III-lea păstrează mai ales nume de particulari. De regulă, este vorba despre o singură persoană, dacă facem abstracție de hotărârea de la Chersones propusă de către Theotimos (patronimul nu s-a păstrat) și de către Antigonos, fiul lui Pronos, la rându-i fiul lui Auteas⁶⁵. Dar deja putem vorbi de o aristocratizare tot mai accentuată a vietii publice⁶⁶, chiar dacă inițiativa privată în lansarea propunerilor se menține și în documente din secolul al II-lea⁶⁷. Astfel, la Histria și la Olbia decretele sunt propuse de ἀρχοντες⁶⁸ și de ούνεδροι⁶⁹, la Byzantium de στραταγοί⁷⁰, la Chersones, de νομοφύλακες ... καὶ ὁ ἐπὶ τᾶς διουκήσεος⁷¹, înlocuiți în epoca imperială de πρόεδροι⁷², la Tomis de ἀρχοντες⁷³, iar la Calchedon motivația cu ἐπειδή urmează imediat după ἔδοξε ταὶ βουλᾶι καὶ τῷ δάμῳ⁷⁴. Dar trebuie să remarcăm faptul că, și de această dată, situația diferă de la

99–100.

⁶³ SEG 33, 616; cf. NO 3; IGDOP 16 (cca. 400-375 a. Chr.).

⁶⁴ Discuția privind repartitia geografică a proxenilor din documentele catalogate de către noi constituie un subcapitol aparte al lucrării monografice menționate în rezumatul și în prima notă a studiului de față.

⁶⁵ IOSPE I² 340.

⁶⁶ Fenomen poate oarecum întârziat, dar altfel în consonanță cu ceea ce se întâmplă în alte regiuni ale lumii grecești. De referință, în acest sens, rămâne ROBERT 1960, p. 325–326, care face trimitere inclusiv la decretele de la Olbia: „De plus en plus l'évolution de la société enlève les affaires des cités à l'action souveraine de l'assemblée du peuple et de la démocratie et les met aux mains d'une minorité, plus ou moins héréditaire, de notables, qui assurent de leur fortune bien des services essentiels de l'État et reçoivent en retour des honneurs de plus en plus nombreux et éclatants. Cette nouvelle aristocratie des cités possède une éducation soignée, elle honore et cultive la παιδεία; la rhétorique prend de plus en plus de place dans la formation de la jeunesse et des élites; aussi le «secrétaire», haut personnage qui rédige les décrets et les lettres, les écrit-il au goût rhétorique du jour. Cette évolution se poursuit sous l'Empire”. A se vedea și observațiile lui GAUTHIER 1984, p. 83, 88–89 *et passim*, cu precizări relevante la p. 88: „Au IIIe siècle et parfois encore dans les premières décennies du IIe, les grands bienfaiteurs sont honorés plus pour leur dévouement que pour leur générosité. (...) Élus par le peuple, ils lui rendent des comptes et obtiennent les honneurs appropriés. Peu différents des *prostatai tou démou* qu'évoquent les auteurs athéniens de la période classique, ils obtiennent, grâce à leurs talents d'orateurs et à leur situation sociale, la confiance de l'Assemblée. Ils représentent ou guident la cité, sans la dominer; la communauté leur manifeste sa reconnaissance, mais garde un pouvoir de contrôle”.

⁶⁷ De exemplu, SEG 51, 936 (cf. ISM I 36; SEG 32, 680; BE 2003, 390 [3] – Histria)

⁶⁸ De exemplu, ISM I 9 (cf. SEG 18, 289 – Histria); BOTTEZ 2014, p. 286 (Histria); IOSPE I² 35 (Olbia).

⁶⁹ ISM I 65 (cf. Syll.³ 707 – Olbia sau Histria).

⁷⁰ De exemplu, IK 58, 2 (cf. Milet I 3, 153).

⁷¹ De exemplu, IOSPE I² 351.

⁷² De exemplu, LIFSHITZ 1964, p. 357–359, foto (cf. BE 1964, 312; HAINSWORTH 1972, p. 56, nr. 86).

⁷³ ISM II 5.

⁷⁴ De exemplu, IK 20, 1, r. 65–80 (cf. Syll.³ 645; SAVALLI-LESTRADE 1998, nr. 52).

o cetate la alta. La Callatis, Odessos, Dionysopolis și Mesambria atestările păstrează doar nume de particulari ca autori ai propunerilor pe toată durata de existență a instituției.

O mențiune aparte ar merita Sinope, unde propunerile sunt făcute de colegii de magistrați ([οἱ στρατῆς] | γοὶ εἴπον⁷⁵) încă din secolul al IV-lea, doar că puținele documente ajunse până la noi și lipsa datelor pentru secolele ulterioare nu ne permit formularea unor observații cât de cât relevante legate de o eventuală evoluție în acest sens. Foarte probabil, odată cu înglobarea în Regatul Pontic cetatea capătă un statut similar orașelor bosporane în ceea ce privește relațiile externe întreținute cu alte *poleis*, ceea ce ar fi putut determina căderea în desuetudine a instituției proxeniei în poate cea mai veche *apoikie* din Marea Neagră⁷⁶.

La finalul cercetării noastre privind emitenții decretelor de proxenie în spațiul pontic să ne fie permisă o revenire asupra comparației formulate de Ph. Gauthier între practicile de astăzi și realitățile de la Athena de odinioară în ceea ce privește solicitarea de recompense pentru servicii aduse comunității. Pe ansamblul Mării Negre lipsesc informațiile directe în acest sens, dar ne-am putea face măcar o idee pe baza unor aluzii sau a datelor indirecte.

Într-un decret fragmentar de *politeia* de la Apollonia, datat către jumătatea secolului al III-lea, citim . . . ἐπελθών ἐπὶ τὴν βουλὴν καὶ [τὸν] δῆμον παρὰ . . .⁷⁷. Chiar dacă nu putem fi absolut siguri, logic ar fi să deducem că cel care a venit în fața Sfatului și a Adunării poporului, pentru a solicita dreptul de cetătenie, va fi fost chiar titularul onorurilor acordate. De altfel, decretul onorific de la Sinope pentru Dionnos din Cos, datat către 220, precizează că acesta ar fi venit în fața Adunării poporului pentru a atrage atenția asupra meritelor sale, solicitantul fiind considerat demn atât de poporul sinopeenilor cât și de cetatea Cos⁷⁸.

Informații suplimentare legate de procedura de acordare a proxeniei, ca și a raporturilor existente între autoritatea emitentă și beneficiar, aflăm din decretul de la Calchedon pentru Eudamos din Seleukeia. După ce *demos*-ul a găsit de cuviință ca acesta să fie lăudat și încununat cu o cunună de aur și după ce i-a acordat cetătenie, egalitatea fiscală și dreptul de a se înfățișa Sfatului și Adunării poporului îndată după rezolvarea treburilor religioase, urmează prevederea: „Ca să devină și *proxenos*, strategii aflați în funcție în al doilea interval de patru luni al anului să facă o propunere către Sfat conform legii. Solii, care vor fi aleși, să discute cu el și să-l roage să sprijine poporul în treburile pentru care au fost trimiși ei ca soli la regele Antiochos, și totodată să-i spună deschis că poporul, îndată ce se va ivi momentul, îi va aduce mulțumirile care se cuvin

⁷⁵ IK 64, 3 (cf. SEG 35, 1356 & 36, 1168).

⁷⁶ Interesant de remarcat că în decretul onorific pentru Dionnos din Cos, datat în jurul anului 220, în pofida onorurilor deosebite acordate, nu apare menționată nici *proxenia*, nici *politeia*.

⁷⁷ IGBulg I² 393, r. 3–4.

⁷⁸ SEG 48, 1097 (cf. HALLOF & HABICHT 1998, p. 137–140), r. 9–11: ἐπελθών δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐμπεφάνικεν περὶ τούτων τῷ δήμῳ καὶ παρεπιδέμηκεν ἀξίως αὐτοῦ τε καὶ τῆς Κώιων πόλεως (...). Doar că, cum atrăgeam atenția și în n. 76, printre onorurile acordate nu apar menționate *proxenia* și/sau *politeia*.

binefăcătorilor”⁷⁹.

Ca intermediar între mai multe *poleis* se impune atenției Nilos de la Tyras, care a propus (la Olbia) să se acorde și tomitanilor aceleași privilegii pe care (olbiopolitii) le-au decretat cândva pentru cei din Tyras⁸⁰. Astfel, nu numai că putem deduce existența sigură a încă unui decret olbian, care nu a mai ajuns până la noi, dar observăm cum centrele elenistice mai puțin importante (cum va fi fost Tomis-ul către sfârșitul secolului al II-lea) puteau apela la serviciile uneia și aceleiași persoane influente pentru a-și apăra interesele în mai multe alte cetăți. Reținem și faptul că la Olbia o hotărâre importantă pentru întreaga comunitate putea fi propusă de un străin, chiar dacă acesta va fi deținut *proxenia kai politeia*.

II. *Proxenoi* în spațiul pontic. Statut și natura serviciilor oferite

La fel ca în cazul altor regiuni ale lumii grecești, la descrierea beneficiarilor decretelor de proxenie din spațiul pontic prevalează calitățile stereotipă – ἀνὴρ ἀγαθός (bărbat bun), ἄξιος (de respect, de mare valoare), δίκαιος (drept, onest), ἐπίσαμος (remarcabil), εὐγενής (nobil din naștere, de origine nobilă), εὔνοος (binevoitor), εὐτάκτος (disciplinat), ἴσος (ponderat), καλός (nobil), πρόθυμος (plin de zel), σώφρων (prudent, înțelept), φίλος (prietenos, agreabil), φιλότιμος (generos), etc. Deținătorii acestor calități nobile – desemnați din secolul al III-lea și cu titlul de εὐεργέται (respectiv εὐεργέται τῆς/τᾶς πόλιος)⁸² – aduc servicii importante patriei adoptive, ca și unor cetăteni ai acesteia luați individual.

Pentru a da doar un exemplu cum o motivație amplă poate fi extrem de săracă în ceea ce privește mesajul explicit⁸³, reținem considerentele care au stat la

⁷⁹ IK 20, 1, r. 73–80 (cf. Syll.³ 645; SAVALLI-LESTRADE 1998, nr. 52): ὅπως δὲ καὶ πρόξενος γένηται, τοὺς στραταγοὺς τοὺς τὰν δευτέρων τετράμηνον στραταγοῦντας εἰσαγγεῖλαι εἰς τὰ[ν] βουλὰν καὶ τὸν νόμον τοὺς δὲ ¹⁷⁶ πρεσβευτὰς τοὺς αἱ[ρημέν]ους διαλέγεσθαι αὐτῷ καὶ ¹ π[αρ]ακαλεῖν χρείας παρέχεσθαι τῷ δήμῳ π[ε]ρὶ ὧν πρεσβεύοντι ποτὶ τὸν βασιλέα Αντίοχον, δηλοῦντας αὐτῷ ¹ ὅτι τυχῶν ὁ δῆμος χάριτας ἀποδώσει αὐ¹⁸⁰τῷ ἀξίας τῶν εὐεργετημάτων. Cf. ROBU 2014, 401, cu n. 353.

⁸⁰ ISM II 5, r. 18–21: ἔ] | γραφ[ε]ν δὲ [ά]ς πο]τ[ε τοῖς Τυρανοῖς ἔδοξε νέ] | ²⁰μειν, τὰς α[ὐτὰς τιμὰς τοῖς Τομίταις διδόσ] | θα[ι] (...) .

⁸¹ Cf. MACK 2015, p. 34–35: „It was not the general demeanour or moral quality of the honorand which mattered for the grant of *proxenia* – it was his specific partiality for the *polis* in question was important, his goodness to that city, which manifested itself in services which he performed for it and its citizens”.

⁸² Pentru asocierea dintre *proxenia* și *euergesia* rămâne de actualitate WILHELM 1942. Vezi și GAUTHIER 1985, îndeosebi p. 131–150. Referitor la evergetii din cetățile pontice, rămâne de referință ca studiu de ansamblu ANGHEL 1999–2000. Pentru epoca elenistică târzie, vezi și AVRAM 2000. Cf. MACK 2015, p. 37: „At its heart the relationship implied by *proxenia* was thus euergetical in character. It involved individual benefactors (*euergetai*) performing benefactions (*euergesiai*), which were rewarded, and encouraged, with honours. The benefactions particularly associated with *proxenia* differ from those associated with citizen or royal euergetism, (...), in that they were primarily non-financial”. O asemenea judecată de valoare, pertinentă în linii mari, face abstracție de unele nuanțe deloc neglijabile. De exemplu, ne-ar fi interesat aici și o explicație a evergetismului dinaștilor bosporani față de athenieni (și nu numai) sau evergetismul regelui trac Sadalas, numit *proxenos* de către mesambrieni.

⁸³ În interpretarea mai recentă a lui W. Mack, în asemenea situații am avea de a face

baza decretului pentru Menophilos, fiul lui Menophilos, din Sinope, datat în jurul anului 179: „(...) bărbat destoinic și generos față de poporul chersonesiștilor, (...) s-a oferit întotdeauna în chip firesc și se arată în continuare binevoitor, în public și în particular, față de cetățenii care apelează la serviciile lui, căutând mereu să devină util prin ceva bun, iar sederea sa (la Chersones) și-a petrecut-o în chip destoinic și cu folos pentru popor, fără să abandoneze vreodata zelul și generozitatea, promițând și pe viitor să fie util printr-un act de bine (...)"⁸⁴.

De altfel, străinii atestați epigrafic în spațiul pontic pot apărea și într-o lumină mult mai puțin favorabilă, dacă ne gândim că la Polycharmos (menționat în celebrul decret pentru Protogenes), pregătit să ducă la topit vasele sacre ale cetății pentru a recupera suma de 100 de monede de aur ($\pi\varrho\circ\varsigma\ \chi\rho\nu\sigma\circ\nu\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\circ\tau\circ\acute{\nu}$) împrumutată comunității prin intermediul arhontilor⁸⁵. Si dacă tot ne referim la Olbia, am putea invoca spusele lui Hieroson, în relatarea lui Dion Chrysostomos din frecvent invocatul discurs *Borysthenitikos*: „În rest, cei care ajung aici sunt, fără îndoială, greci numai cu numele, în fapt fiind chiar mai barbari ca noi; comercianți și negustori care aduc stofe deșirate și vin de proastă calitate și care pleacă de la noi cu o marfă cu nimic mai bună”⁸⁶.

Dar în acest context ne interesează nu atât artificiile retorice menite să

cu o exprimare paradigmatică, altfel spus cu un set de criterii cărora trebuia să le corespundă cel care dorea să acceadă la statutul de *proxenos* al unei comunități pentru care să poată intermedia servicii în cetatea proprie. Vezi MACK 2015, p. 25: „The generic descriptions in proxeny decrees reveal, however, that *proxenoi* in general took their character from recipients who did conform to the *proxenos*-paradigm, performing specific sorts of intermediary services in the context of their own communities”. Cf. p. 28: “In fact, they (se referă la exprimările vagi, aparent lipsite de sens, din motivatie – V. Cojocaru) point to the existence of a ‘*proxenos*-paradigm’, a set of general and specific expectations of this role in the context of which a given honorand’s actions were analysed. It was important to inscribe these phrases because they reflected, or rather condensed, the language used to discuss and think about this institution in public contexts. These were the terms, as their occurrence in motivation formulae makes clear, in which the proposer of a *proxenos* was expected to discuss his nominee, albeit with greater elaboration and delineation of examples, and it was against the *proxenos*-paradigm, which these terms evoked, that a candidate was judged”.

⁸⁴ IOSPE I² 351, r. 4–19: ἐπειδὴ | Μηνόφιλος Μηνοφίλου Σινωπεὺς ἀνὴρ | ἀγαθὸς καὶ φιλότιμός ἔστι ποτὶ τὸν δᾶμον τὸν Χερσονασιτάν, διὰ παντὸς γνη¹⁸σίως ἔατὸν ἐπιδίδούς, καὶ κοινῇ καὶ κατ’ ἴδιαν | τοῖς ἐντυγχάνουσι τῶν πολιτῶν εὔνοιῃ | ἔαντὸν καὶ ἐκτενῆ παρέχεται, πειρώμενος | διὰ παντὸς ἀγαθοῦ τινος παραίτιος γίνεσται¹²θαι, τάν τε παρεπιδαμίαν εὐσχάμονα καὶ συμ|[φ]έρουσαν τῷ δάμῳ πεποίηται, σπουδαῖς καὶ φιλοτιμίας οὐδὲν ἐνλείπων, ἐπαγ|[γέλλεται] δὲ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν ἀγαθοῦ τινο|[εί]¹⁶ είναι παραίτιος, ὅπως οὖν καὶ ο δάμος | [φαίνηται ἀξιο]ς τῶν ἀνδρῶν εἰς τὸ βέλτιον | [σπουδαίοντων, δεδόχθαι ταῖ βουλᾶ καὶ τῷ | [δάμῳ -- --].

⁸⁵ IOSPE I² 32, r. 14–19: (...) τῶν τε ἀρχόντων θέντων τὰ ιερὰ ποτήρια εἰς τὴν τῆς πόλεως χρείαν πρὸς Πολύχα[ο]ιμον πρὸς χρυσοὺς ἔκατὸν καὶ οὐκ ἐχόντων | λύσασθαι, τοῦ δὲ ξένου φέροντος ἐπὶ τὸν | χαρακτῆρα, αὐτὸς ὑπεραποδὸς τοὺς ἔκατὸν χρυσοὺς ἐλύσατο (...) .

⁸⁶ D.Chr. Or. 36,25: τὸ δὲ λοιπὸν σχεδόν τι δεῦρο ἀφικνοῦνται ὄνόματι “Ἐλληνες, τῇ δὲ ἀληθείᾳ βαρβαρώτεροι ήμῶν, ἔμποροι καὶ ἀγοραῖοι, ὁάκη φαῦλα καὶ οἶνον πονηρὸν εἰσκομίζοντες καὶ τὰ γε παρ’ ήμῶν οὐδὲν βελτίω τούτων ἔξαγόμενοι. (Text apud NESSELRATH 2003). Pentru considerațiile noastre anterioare legate de acest pasaj, vezi COJOCARU 2014b, 45–46.

reliefeze calitățile sau defectele străinilor atestați în arealul Pontului Euxin, cât statutul beneficiarilor și natura serviciilor oferite în contraponere la titlul de *proxenos* cu privilegiile adiacente. În acest sens, avem acum destule informații pentru a putea argumenta că instituția proxeniei în lumea pontică nu a servit doar intereselor comerciale, aşa cum credea la vremea sa P. Monceaux⁸⁷.

În realitate, este vorba de o instituție la fel de complexă ca și în alte regiuni ale *oikoumenei*, menită să asigure o mai bună funcționare a legăturilor cu străinii⁸⁸. Este adevărat că apariția ei în lumea pontică, judecând după documentele păstrate din secolul al IV-lea, pare să se datoreze exclusiv legăturilor comerciale. Protejarea persoanelor și a bunurilor va fi fost în permanență o problemă de stringență actualitate – la Berezan și la Olbia, de exemplu, încă din jurul anului 500, de când ar data scrisoarea lui Achillodoros⁸⁹. Dar reglementarea juridică a devenit posibilă abia odată cu asumarea obligațiilor de către o comunitate sau alta sub forma decretelor de *ateleia* promulgate în favoarea unor indivizi, cărora li se garantează dreptul de a intra și de a ieși din port în vreme de război și în timp de pace, fără a fi supuși la represalii și fără încheierea unui acord prealabil.

La Olbia în secolul al IV-lea de un atare privilegiu „clauză a națiunii celei mai favorizate” (dacă ne este permisă o comparație modernizantă) s-au bucurat Ietrokles, fiul lui Hekataios, din Sinope⁹⁰; cutare, fiul lui [- - -]doros, din Heracleea⁹¹; cutare, fiul lui Pyrralion, din Chersones⁹²; Aristandros, fiul lui

⁸⁷ MONCEAUX 1885, p. 203–204: „En effet, beaucoup de ces colonies grecques du Nord n'ont pas eu de vie propre. (...) C'étaient avant tout des places de commerce”. Într-o altă extremă s-ar situa TJUMENEV 1950, care consideră că decretele de proxenie nu ar avea nicio relevanță pentru legăturile comerciale întreținute de Chersones.

⁸⁸ Privitor la relevanța decretelor de proxenie în contextual relațiilor externe ale unei cetăți grecești, vezi acum și MACK 2015, p. 207: „Proposals for proxeny grants consequently constituted the most regular occasions on which the civic community collectively considered and expressed links with the outside world. In a sense, proxeny stands for the broader institutional system of which it was part, representing the Greek desire to network in its most general form, to construct links with other *poleis*”.

⁸⁹ Discuția istoriografică legată de această inscripție a generat o bibliografie amplă. Dincolo de ediția princeps, datorată lui VINOGRADOV 1971, mai amintim aici doar IGDOP 23 și SANTIAGO ÁLVAREZ 2013, p. 234–238 (ambele publicații cu trimiteri la reeditările și comentariile anterioare). Înțînd cont de importanța documentului, inclusiv în contextul cercetării noastre, să ne fie permisă aici și reproducerea lui integrală în traducere proprie: „O Protagores, tatăl tău îți trimit (această scrisoare). I se face o nedreptate din partea lui Matasys; (acesta) încearcă să-l facă sclav și i-a luat încarcătura (de marfă?). Mergi la Anaxagores și povestește-i. Acela (Matasys) spune că (tatăl tău) ar fi sclavul lui Anaxagores, zicând: «Anaxagores deține (pe nedrept) cele ce-mi aparțin și sclavi, și slave, și case». Aceasta (tatăl tău) protestează cu mari strigăte și afirmă că nu există nimic între el și Matasys, că el este om liber și că nu există nimic între el și Matasys. Că dacă există ceva între el (Matasys) și Anaxagores, o știu (doar) ei între ei. Acestea spune-le lui Anaxagores și soției lui. (Tatăl tău) îți trimit a doua (rugămintea): condu-i în oraș pe mama ta și pe frații tăi care se află la arbinați. Privitor la căpitanal de vas, mergi la el ca acesta să coboare imediat”.

⁹⁰ NO 1 (cf. IGDOP 1; JAJLENKO 2015a).

⁹¹ NO 2 (cf. VINOGRADOV 1997c, 188, n. 86); SEG 33, 615 (cf. SEG 31, 703; NOVIKOV 1983: p. 263–271); SEG 34, 765 (cf. JAJLENKO 1984, 216–217; JAJLENKO 2015a).

⁹² NO 3 A, B, C + 12 + 107 (cf. SEG 33, 616 & 617, comm. 1 & comm. 2; VINOGRADOV 1989, p. 139, n. 18; IGDOP 16; JAJLENKO 2015a).

Melissos, din Orchomenos în Arcadia⁹³; Chairigenes, fiul lui Metrodoros, din Mesambria⁹⁴; Aris[- - -, fiul lui - -]eus, the[ssalian (?)]⁹⁵; Theophanes și Aristis, fiii lui Theopropos, din Heracleea⁹⁶; Deloptichos, fiul lui Meniskos, din Byzantium⁹⁷; athenienii Xantippos, fiul lui Aristophon, din dema Erchia, (și) Philopolis, fiul lui Philopolis, din dema Deiradiotes⁹⁸; Theodotos, fiul lui Dionysios, din Histria⁹⁹; cutare, fiul lui [- -]ikos, din Calchedon¹⁰⁰.

Dacă ținem seama și de inscripțiile fragmentare în care nu s-a păstrat numele celor onorați¹⁰¹, fără a mai vorbi de numeroase alte documente care nu vor fi ajuns până la noi, ne putem face căcar o idee despre importanța deosebită a Olbiei în rețelele comerciale ale vremii pe tot parcursul secolului al IV-lea, ca și în perioada anterioară de altfel¹⁰². Dar deja avem dovezi că *proxenia*, ca instrument în reglementarea relațiilor cu străinii depășește cadrul strict al importului și exportului de bunuri¹⁰³. Ne referim la acordarea titlului de πρόξενος în corelație cu dreptul de cetățenie lui Satyros, foarte probabil tiranul de la Heracleea, cu care cetatea încheia și un tratat de *symmachia*¹⁰⁴.

Prin raportare la întreg litoralul de nord și de vest al Mării Negre, doar Regatul Bosporan pare să fi depășit în secolul al IV-lea importanța Olbiei ca partener de afaceri, mai cu seamă pentru cetățile sud-pontice și pentru *poleis* din alte regiuni ale *oikoumenei*. De aici și numărul relativ mare de decrete de *ateleia* și *proxenia*, de care beneficiază Apol[- - -, fiul lui - -]nomenes, din Apollonia (?)¹⁰⁵;

⁹³ NO 4 (cf. IGDOP 17).

⁹⁴ IGDOP 15 (cf. IOSPE I² 20).

⁹⁵ NO 14 (cf. SEG 37, 669; JAJLENKO 2015b).

⁹⁶ NO 6 (cf. IGDOP 20).

⁹⁷ NO 9 (cf. IGDOP 18; JAJLENKO 2015b).

⁹⁸ NO 5 (cf. IGDOP 21; MÜLLER 2010, p. 390; JAJLENKO 2015b).

⁹⁹ NO 7 (cf. PIPPIDI 1966, p. 243; IGDOP 19).

¹⁰⁰ SEG 53, 785 (cf. RUSJAEVA, ODRIN 2003, p. 41; BE 2007, 405; JAJLENKO 2015b).

¹⁰¹ SEG 31, 701 (cf. SEG 47, 1180); SEG 31, 709 (cf. SEG 34, 764); SEG 31, 706 (cf. NO 108; SEG 33, 618); SEG 31, 704 (cf. NO 8); IOSPE I² 23 (cf. JAJLENKO 2015b); NO 10 (cf. JAJLENKO 2015b); IOSPE I² 22; NO 13 (cf. SEG 31, 708; 34, 761); NO 16.

¹⁰² Nu întâmplător Hdt. 4,17 definea acest *polis* drept „centrul Sciției”: ἀπὸ τοῦ Βορυσθενεῖτέων ἐμπορίου (τοῦτο γὰρ παραθαλασσιών μεσαίατάν ἔστι πάσης τῆς Σκυθίης). Vezi și COJOCARU 2013b, p. 94–95, cu n. 35.

¹⁰³ Ne referim, bineînțeles, și la exportul de sclavi, care ar putea fi catalogați tot la „bunuri”, dacă ținem cont de definiția lui Arist. *Polit.* (BAUMGARTEN 2015) 1,4 [1253b 32]: καὶ ὁ δοῦλος κτήμα τι ἔμψυχον (iar sclavul [este] un bun însuflețit); cf. 1,8 [1256a 1–3]: ὅλως δὲ περὶ πάσης κτήσεως καὶ χρηματιστικῆς θεωρήσωμεν κατὰ τὸν ὑφῆγημένον τρόπον, ἐπείπερ καὶ ὁ δοῦλος τῆς κτήσεως μέρος τι ἦν (Să examinăm în totalitate cele care țin de întreaga achiziție și de arta de a câștiga bunuri, în felul deja stabilit, deoarece în ultimă instanță și sclavul era o parte a achiziției). Privitor la comerțul cu sclavi proveniți din arealul Pontului Euxin, vezi AVRAM 2007b (cu bibliografia anterioară).

¹⁰⁴ SEG 45, 1000 (cf. SEG 55, 854; VINOGRADOV & KRAPIVINA 1995; VINOGRADOV 1997b, pl. 35.1-2; MÜLLER 2010, p. 386); JAJLENKO 2000-2001, p. 228–229 (cf. SEG 51, 971; JAJLENKO 2010a; BE 2013, 315). Privitor la discuția controversată legată de titularul decretului, respectiv al tratatului, vezi observațiile noastre anterioare – COJOCARU 2013b, p. 90–91 & 105 (cu trimiteri bibliografice).

¹⁰⁵ SEG 53, 798 (cf. VINOGRADOV, TOLSTIKOV & ŠELOV-KOVEDJAEV 2002, p. 69; JAJLENKO 2010b, p. 79).

Ono[ma]r[chos din Apo]llonia¹⁰⁶; cutare, fiul lui Dionysios, din Amisos¹⁰⁷; cutare și [Men]yllion, din Calchedon¹⁰⁸; Hephaistios, fiul lui Hippokrates, din Kromna¹⁰⁹; cutare], din C[hios (?)]¹¹⁰. Lăsând la o parte inscripțiile fragmentare care nu păstrează locul de proveniență al beneficiarilor (eventual nici numele acestora)¹¹¹, merită amintit statutul aparte de care s-au bucurat athenienii sau cei care exportau grâul bosphoran la Athena¹¹². Interesantă este și prevederea prin care „Leukon și copiii săi au acordat celor din Mytilene (dreptul) de a plăti taxa redusă pentru grâu (?) de 1/60 și taxa de 1/90 pentru un capital de până la ze[ce talanți - - -]”¹¹³.

Dintre celelalte inscripții databile în secolul al IV-lea, care par să depună mărturie că instituția proxeniei ar fi funcționat în această perioadă exclusiv în contextul schimburilor comerciale, mai putem menționa, tot pentru spațiul ionian pontic, doar o atestare la Dionysopolis, pentru Aristomenes, fiul lui Dionysios, din Odessos¹¹⁴. Eventual, s-ar mai putea adăuga două decrete fragmentare de la Sinope, care nu au păstrat locul de proveniență al beneficiarilor¹¹⁵, dar alte două documente din aceeași cetate, ceva mai bine păstrate, ne ajută să surprindem accederea către o altă fază în evoluția instituției. Dacă până acum am discutat despre acordarea de privilegii și garanții unor străini de care Olbia, Dionysopolis sau dinaștii bosphorani ar fi avut nevoie ca de niște parteneri siguri în intermedierea importurilor și exporturilor pe piața locală; proxeniile acordate lui Kallipidas, fiul lui Emmenidaos, din Cos¹¹⁶, respectiv lui Sat[yros, fiul lui cutare], din Callatis¹¹⁷, arată că unele *poleis* din arealul Pontului Euxin au devenit interesate în configurarea unor rețele de *proxenoi* care să le sprijine interesele comerciale (și nu numai) în cetățile lor de origine. Este adevărat că o motivație de felul „este plin de zel față de cetatea (noastră)/poporul sinopeenilor” încă nu ne spune mare lucru despre serviciile oferite¹¹⁸, dar denotă maturizarea unei instituții

¹⁰⁶ SAPRYKIN & FEDOSEEV 2011 (cf. BE 2012, 318).

¹⁰⁷ CIRB 1 [cf. IOSPE II 1; JAJLENKO 2010b, p. 76].

¹⁰⁸ CIRB 2 [cf. IOSPE II 2].

¹⁰⁹ SEG 53, 796 (cf. VINOGRADOV, TOLSTIKOV & ŠELOV-KOVEDJAEV 2002, p. 59).

¹¹⁰ CIRB 3 [cf. IOSPE II 3].

¹¹¹ SEG 34, 774 (cf. 53, 801); 35, 864; 38, 756; CIRB 5 (cf. JAJLENKO 2010b, p. 77);

JAJLENKO 2010b, p. 77 (cf. CIRB 819 = IOSPE II 338); CIRB 4 (cf. JAJLENKO 2010b, p. 76–77); SEG 53, 797 & 799; CIRB, *addenda* 4 (cf. BE 1990, 600; SEG 40, 623); SEG 35, 865.

¹¹² Isoc. 17,57; Dem. 20,31.

¹¹³ Syll.³ 212 (cf. IG XII 2, 3; ŽEBELEV 1934, p. 133–134, n. 2; GRAKOV 1939, p. 262–263, nr. 32; MÜLLER 2010, p. 361): Λεύκων καὶ οἱ παῖδες ἀ[ὐτοῦ Μυτ]ιληναῖοις ἔδοσαν τελε[ἰν πυρῷ]ν ἐξηκοστήν ἀπλῆν καὶ [ἐνενηκούση]τὴν ἀρχεῖον [μέχρι δέ[κα ταλά]ντων -- -].

¹¹⁴ IGBulg I² 13 bis.

¹¹⁵ IK 64, 4, 6.

¹¹⁶ IK 64, 5.

¹¹⁷ IK 64, 3 (cf. SEG 35, 1356; 36, 1168).

¹¹⁸ Vezi și observațiile din n. 83. Adaugă MACK 2015, p. 29: „This language reflected and reinforced citizens' expectations of their city's *proxenoi*, but it also shaped their understanding of the relationships they had with any cities which had named them *proxenoi* and, indeed, informed them of the attitude and actions appropriate if they had any ambitions to become *proxenoi* of another community. Expressed in the continuous present, this paradigmatic description of the individual named *proxenos* also reached into the

care în lumea pontică avea să mai funcționeze timp de o jumătate de mileniu.

Pentru spațiul dorian pontic documentul cel mai timpuriu, datat către 311/10, provine de la Callatis¹¹⁹ și denotă existența unei instituții pe deplin evolute. O dovedește nu doar structura complexă a formularului, ci și motivația acordării onorurilor – cei doi fii ai lui [E]upolem[os], dintr-o cetate al cărei nume nu s-a păstrat, „s-au comportat ca oameni de bine și zeloși față de cetatea (noastră) în ceea ce privește reîntoarcerea [cetătenilor]”¹²⁰. Este posibil ca respectivii să fi avut și interes comerciale la Callatis, dar în contextul dat ei își asumă un rol diplomatic în medierea unui conflict de pe urma căruia se resimte cetatea doriană.

În secolele III-II, altfel spus în plină epocă elenistică, un proxen apare definit cel mai des ca un om binevoitor și plin de râvnă față de o cetate sau alta și care oferă servicii, în public și în particular, cetătenilor acelei cetăți care i se adresează. Am avea de-a face oarecum cu prototipul ambasadorilor de astăzi, cu deosebirea că ei apără, *de suo*, în patria lor de origine, interesele patriei lor de adoptie. Într-o asemenea ipostază apar menționate mai multe persoane.. la Dionysopolis – Dionysios, fiul lui Dio[nysios, din C]allatis¹²¹, și Polyxenos fiul lui Melseon, din Mesambria¹²²; la Histria – [cutare], fiul lui Philokrates, din Chios¹²³; Agatha[rchos?, fiul lui - - -]mos¹²⁴, și cutare fiul lui [Chai?]reas¹²⁵, ambii din Apollonia; cutare, fiul lui [- - -]nymos, din Cal[latis]¹²⁶; [Alkenor (?), fiul lui - - -]aos, din Tomi[s]¹²⁷; la Olbia – Nautimos, fiul lui Pasiadas, din Callatis¹²⁸; Ages[ikles (?), fiul lui Age]sandros, din Rhodos¹²⁹; Dionysios, fiul lui Thagon, din Chersones¹³⁰; Stephanos, fiul lui Alexandros, din Smyrna¹³¹; la Callatis – Heronax și Bakchios, fiii lui Kalliphanes, din Mytilene¹³²; [Zoi]los, fiul lui Ariston, din El[ee]a¹³³; Damatri[os, fiul lui cutare], din Paros¹³⁴;

future. The honorand was named *proxenos* because he did and would continue to behave like one”. Cf. p. 36–37: „Utility was the central to the *proxenos*-paradigm, and this aspect was stressed when, as frequently, recipients of *proxenia* were described as *chrēsimos* or *euchrēstos*, or, indeed, more commonly, as *prothumos* – which was roughly equivalent, meaning ‘eager to perform services for the *polis*’, as we can see in the ways in which it was sometimes expanded with the infinitive and used in relation to the other terms”.

¹¹⁹ ISM III 2 (cf. SEG 45, 900).

¹²⁰ *Ibidem*, r. 6–10: ἄνδρες ἀγ[αθοὶ καὶ | πρόθυμοι γε[γένανται] ποτὶ τὰν πόλιν εἰς τὰν | ἀνακομιδὰν [τῷ μη πολιτὸν] (...).

¹²¹ IGBulg I² 13 ter.

¹²² SEG 60, 761 (BE 2011, 448; cf. LAZARENKO [*et al.*] 2013, p. 59–62 & fig. 49).

¹²³ SEG 55, 790 (cf. AVRAM 2007a, nr. XXXVI).

¹²⁴ BOTTEZ 2014, p. 286.

¹²⁵ ISM I 23 (cf. SEG 19, 465).

¹²⁶ SEG 57, 652 (cf. ISM I 47; SEG 49, 1007[3]; AVRAM 2007a, p. 91).

¹²⁷ SEG 57, 654 (cf. ISM I 48; BE 1984, 268[4]; 2008, 375; AVRAM 2007a, p. 92).

¹²⁸ IOSPE I² 27 (cf. IOSPE I 15).

¹²⁹ SEG 31, 710 (cf. NO 24; NOVIKOV 1981, p. 118–119; 1985: p. 25–27; SEG 35, 863).

¹³⁰ NO 26.

¹³¹ SEG 57, 723 (cf. NO 27; SEG 31, 712; 35, 863; IVANTCHIK 2007, p. 100; BE 2008, 399).

¹³² ISM III 6.

¹³³ ISM III 8 (cf. SEG 24, 1028; 45, 903; 51, 943).

¹³⁴ ISM III 9 (cf. SEG 24, 1022).

[cutare, fiul lui cutare], din Tyras¹³⁵; Philon, fiul lui Hekataios, din Apollonia¹³⁶; Apollonios, fiul lui Par[mis]¹³⁷, și [Pa]siadas, fiul lui Herodo[tos]¹³⁸, ambii din Chersones; Apollous, dintr-o cetate al cărei nume nu s-a păstrat¹³⁹; la Chersones – cutare, fiul lui [E]uthios, din Olbia¹⁴⁰; Menophilos fiul lui Menophilos, din Sinope¹⁴¹; la Mesambria – [- -]stion, fiul lui Sosias, din Apollonia¹⁴²; la Calchedon – E[- -, din By]zantion¹⁴³.

Lumea pontică elenistică mai cunoaște proxenii acordate exclusiv în interes comercial, dar documentele ajunse până la noi sunt foarte puține prin comparație cu cele datează în secolul al IV-lea. Astfel, pentru spațiul ionian pontic putem menționa doar decretul olbian pentru Dionysios, fiul lui Stroution, din Histria¹⁴⁴, datat în prima jumătate a secolului al III-lea. Alte trei atestări, toate databile în secolul al III-lea, provin din spațiul dorian pontic. Este vorba despre proxenia lui Timagoras, fiul lui Nikagoras, din Rhodos, promulgată la Chersones¹⁴⁵; ca și despre decretele de la Mesambria pentru Kallipide[s], fiul lui The]rsandridas, din Thessalia¹⁴⁶, respectiv pentru Perillo[s, So]sipolis și Antipatros, fiii lui Arn[aio(?)]s, din Neapolis¹⁴⁷. Dar în ultima situație asistăm deja la o tranziție de la sobrietatea formularistică în cazul comercianților epocii clasice la artificiile retorice atât de frecvente în epoca elenistică. Ca atare, cei trei fii ai lui Arn[aio(?)]s apar desemnați și ca [εὐ]εργέται.

Pentru a încheia discuția legată de titularii decretelor de proxenie implicați în rețelele comerciale ale vremii, ar trebui amintit și cel mai târziu document bosporan, prin care, către sfârșitul secolului al III-lea, „[cutare, fiul lui L]jeukon, și [fiii (săi) au acordat lui cutare, fiul lui] Bosphorichos, h[istrian? - - -]”¹⁴⁸. Chiar dacă starea fragmentară a inscripției îndeamnă la prudență, putem măcar presupune că printre cele acordate se vor fi numărat drepturi și privilegii prezente constant în decretele bosporane anterioare – *proxenia*, scutirea de impozite pentru toate mărfurile, precum și dreptul de a intra și a ieși (din port) în timp de pace și în vreme de război, fără a fi supuși la represalii și fără încheierea unui acord prealabil.

La cercetarea sistematică a beneficiarilor decretelor de proxenie în lumea pontică avem și destule documente elenistice (iar la Chersones și Olbia și din

¹³⁵ ISM III 10 (SEG 24, 1021).

¹³⁶ ISM III 11.

¹³⁷ ISM III 12.

¹³⁸ ISM III 13.

¹³⁹ ISM III 15.

¹⁴⁰ SEG 42, 692 (cf. IOSPE I² 345; VINOGRADOV 1990, p. 63, n. 38; VINOGRADOV 1997e, p. 491, n. 38).

¹⁴¹ IOSPE I² 351.

¹⁴² IGBulg I² 308.

¹⁴³ IK 20, 2.

¹⁴⁴ NO 15 [cf. IOSPE I² 21].

¹⁴⁵ IOSPE I² 340 (cf. IOSPE IV 64).

¹⁴⁶ IGBulg I² 309.

¹⁴⁷ SEG 59, 740 (cf. SHARANKOV 2009, p. 47–48; BE 2006, 283).

¹⁴⁸ VINOGRADOV, TOLSTIKOV & ŠELOV-KOVEDJAEV 2002, 72: [ó δεῖνα Λ]εύκωνος κ[αὶ παῖδες | τῶι δεῖνι] Βοσπορίχου Ι[στριανῶι? | ἔδωσαν κτλ.].

perioada romană) care conțin informații mai explicite privind statutul acestora și natura serviciilor oferite¹⁴⁹.

În secolul al III-lea, arhitectul Epikrates, fiul lui Nikoboul[os], din Byzantium, este onorat, cel mai probabil, la Olbia¹⁵⁰, iar dascălul (διδάσκαλος) Glaukias, fiul lui Aristomenes, din Callatis – la Mesambria¹⁵¹. Tot la Olbia, Hellanikos din Rhodos pare să fi binemeritat inclusiv pentru adunarea [unei sume mari de bani (?)] din care ar fi fost săvârșite numeroase procesiuni religioase publice și (din care) și-ar [fi luat darurile la momentul oportun] regii din hinterland¹⁵².

În măsura în care am putea fi siguri că avem de-a face cu un decret de proxenie, l-am putea aminti și pe Hephaistion, fiul lui Matris, din Callatis. Acesta ar fi fost lăudat la Histria pentru faptul că ... „moștenind de la părintele său un împrumut în valoare de 300 stateri de aur contractat de cetate la acesta de ani în[delungați] și adunându-se o dobândă [nu mi]că, dovedindu-se om bun și nobil, și înțelegător față de greutățile cetății, a renunțat la dobânzile de 400 sta[teri], iar pentru plata sumei datorate prin contract, 300 de stateri, a acordat o păsuire de doi ani fără dobândă”¹⁵³.

În secolul al II-lea, Eudamos, fiul lui Nikon, din Seleukeia, în calitate de

¹⁴⁹ Asupra diferenței de mobilitate a proxenilor în epocile clasice și elenistică, prin raportare la locul lor de proveniență (sau locul în care își exercită atribuțiile ca *proxenoi*), atrage atenția cel mai recent MACK 2015, p. 52: „This sort of mobility – which is thought to be more characteristic of the Hellenistic than Classical Greeks – has been woven into narratives about the way in which this institution changed between periods. In particular, it has been suggested that the hereditary *proxenoi* of the Classical epoch, during which a family of *proxenoi* might perform services for their granting *polis* over a number of generations within the same city, became less common in the Hellenistic when continuity of residence could not be assumed. Example to both support and contradict this narrative can be identified in our record for *proxenia*. However, given that, as an institution, *proxenia* was capable of encompassing atypical cases, what matters is whether there were more specific, expected norms. The evidence overwhelmingly suggests that were and that *proxenia* was and continued to be conceived of a primarily *inter-polis* institution”. Cf. anterior MAREK 1984, p. 387–388.

¹⁵⁰ ISM I 65 (cf. Syll.³ 707; HELLMANN 1994, p. 172, n. 69; 1999, 81–83, nr. 25 [LGPN IV]; COJOCARU 2010b; 2011a, 2012a; SEG 60, 829 & 879).

¹⁵¹ IGBulg I² 307 bis (cf. IGBulg I², *addenda*; IGBulg V 5087; SEG 45, 870).

¹⁵² IOSPE I² 30, r. 3–6 (cf. IOSPE I², p. 518: *addenda et corrigenda*; SEG 46, 945): (...) καὶ συνατ¹⁴[γαγών πλήθος χρημάτων, ἐξ ὧν αἱ τε κοι[ναὶ πρόσοδοι συμπλήθυνται καὶ τὰ | δῶρα λαμβάνουσιν οἱ τ]ῆς χώρας βασιλεῖς. Exemplul de la Olbia este omis (poate din cauza contextului reconstituit/mai puțin clar) de MACK 2015, care menționează în n. 142 de la p. 64 doar patru atestări (una la Theba și trei la Athena) de donații în bani făcute de *proxenoi*. Cf. observația autorului de la p. 135: „In fact, financial gifts are so rarely attested of *proxenoi* that it seems likely that they were only very infrequently made, and all indications suggest that they did not feature among the services which *proxenoi* were expected to perform by virtue of this honorific status”.

¹⁵³ ISM I 9, r. 5–18 (cf. SEG 18, 289): (...) ὀφειλομ[ένου | α]ὐτῶι πα[ρ]ὰ τῇ πόλει δαν[είου πα]τ[ρικού χρυσῶν τριακοσ[ίων κα]ὶ^{18τ]}α συγγραφ[η]ν ἔξ ἐτῶν π[λειόνων] | καὶ τόκων ἐπιγενομένων οὐκ ὀλίγων, ἀνήρ καλὸς καὶ ἀγα[θὸς γε] | νόμενος καὶ συμπεριε[νεγχθείς] |¹² τοῖς τῆς πόλεως κατοι[κη]ς, τοὺς | μὲν τόκους παρῆκεν, χρ[υσοῦς] | τετρακοσίους, τὸ δὲ [όφει]λόμενον κατὰ τὴν συγγ[ραφήν], χρ[υσοῦς] | τετρακοσίους, σ[υνετά] | ξατο κομιεῖσθαι ἀτόκου[ς ἐν ἔτε] | σιν δυσίν (...).

consilier al regelui Antiochos al IV-lea, este onorat de Byzantion și Chalcedon¹⁵⁴, iar Hermeios, fiul lui Asklepiodoros, din Antiochia, cu același rol pe lângă regele sciților Kanites – la Odessos¹⁵⁵. Servicii similare, eventual din postura de membru influent al elitei locale, pare să fi acordat mesambrienilor și De[- - -], fiul lui Dezes, din tribul astilor¹⁵⁶. La Chersones cunoaștem pe un oarecare, fiul lui [- - -]fala, din Amisos, [trimis ca *strategos*] de regele [Mithridates Eu]pator¹⁵⁷. Aceeași funcție ar fi deținut-o anterior celebrul Diophantos, fiul lui Asklepiodoros, despre care am putea doar presupune că va fi obținut și titlul de *proxenos* al chersonesiților¹⁵⁸.

Dintre alte categorii profesionale, un δικαστάς și un γραμματεύς, originari din Milet, obțin *proxenia* cu privilegiile adiacente la Byzantion¹⁵⁹. De altfel, cea mai timpurie atestare a unor judecători externi în lumea pontică pare să fie decretul de proxenie de la Odessos pentru Herakleitos, fiul lui Eudoxos, Dionysios, fiul lui Dikaiogenes și Apollonios, fiul lui Kleandros, despre care se spune că ... „ajunși (în cetatea noastră) au rezolvat litigiile, pe care le-au judecat în mod cinstit și cu dreptate, iar în rest au făcut ca timpul pe care l-au petrecut la noi să fie demn atât de cetatea care i-a trimis, cât și de ei însiși”¹⁶⁰. În fine, tot pentru secolul al II-lea mai reținem două proxenii de la Histria – una pentru cineva care ... „a făcut

¹⁵⁴ IK 58, 1, r. 34–64; IK 20, 1, r. 65–80 (cf. Syll.³ 645, r. 50–80; SAVALLI-LESTRADE 1998, nr. 52). Aici am avea un caz mai puțin obișnuit, când unele *poleis* preferă ca decretele promulgate să fie afișate în cetatea de origine a celui onorat și nu la curtea regală unde proxenul aduce servicii. În acest sens, a se vedea reflectiile interesante formulate recent de MACK 2015, p. 121–122 (care amintește și exemplul lui Nikomedes din Cos): „Although these monuments are comparatively unusual, the concerns which they reveal would have been much more generally shared and *poleis* certainly assumed that they were. Of course, not all courtiers would have been preoccupied to the same extent with their status in a specifically *polis*-based context when they participated in these *polis*-based institutions. However, *proxenia*, and other civic honours, could still have functioned as objects of prestige in these instances, at least below the highest rank of courtiers, because royal courts were so closely intertwined with *poleis*. Courts would have been substantially composed of individuals for whom such grants were inextricably linked with prestige, and, hence, *proxenia* could have come to serve as a desirable indicator of status and influence at court among even those apparently unconnected with *poleis*”.

¹⁵⁵ IGBulg I² 41 (cf. IGBulg V 5016).

¹⁵⁶ IGBulg I² 312. Cf. ROBU 2014, p. 322.

¹⁵⁷ IOSPE I² 349, r. 3–5 (cf. IOSPE IV 66; NÈPCh II 110; SEG 52, 735; 56, 870; BE 2004, 230): (...) [ό δεῖνα – – -]φαλᾶ Αμι[σηνὸς στρα]ταγὸς ἀποσταλεῖς ύπὸ βα[σιλέος Μι]θραδάτα Εὐ]πάτορος (...).

¹⁵⁸ IOSPE I² 352; cf. COJOCARU 2009a, p. 151.

¹⁵⁹ IK 58, 2 (cf. Milet I 3, 153).

¹⁶⁰ IGBulg I² 37 bis, r. 2–6 [cf. IGBulg V 5015]: (...) παραγενόμενοι | τῶν δικῶν τὰς μὲν διέλυσαν, τὰς δ' ἐδίκασαν ὥρως καὶ δικαίως καὶ τὴν λοιπὴν ἀναστροφὴν τῆς ἐπιδημίας ἀξίως καὶ τῆς πόλεως τῆς ἀποστειλάσσης | καὶ ἔαντων ἐποιήσαντο (...). Privitor la judecătorii externi prin raportare la instituția proxeniei merită reținută discuția recentă propusă de MACK 2015, p. 266 și urm., cu observația de la p. 267: „More than half of the decrees for foreign judges (138 of 250) were inscribed by the home *polis* of the judges rather than the *polis* which received them and passed the decree in their honour. By contrast, only a handful of the more than two and a half thousand decrees granting *proxenia* (excluding foreign judges decrees) were inscribed at the *polis* of the *proxenos*”. În n. 64 de la p. 263 autorul citează lucrări anterioare relevante pentru „Foreign Judges”.

dovada priceperii lui în meserie¹⁶¹, iar cealaltă pentru un cetățean din Samothrace, binevoitor față de solii trimiși de cetate¹⁶². Ultima inscripție amintește cumva de un document fragmentar olbian, datat către sfârșitul secolului al II-lea/începutul secolului I, din care aflăm despre un armator din Amisos, care nu numai că ar fi transportat proviziile regale pentru garnizoana stabilită la Olbia de Mithridates Eupator, dar a avut bunăvoie să ia cu el, de la Sinope, și pe solii trimiși de cetate la regele Pontului¹⁶³.

În secolul I instituția proxeniei în spațiul pontic rămâne la fel de complexă, cel puțin prin raportare la statutul proxenilor și la natura serviciilor oferite. Nilos, fiul lui [cutare], din Tyras, apără interesele comerciale ale tomitanilor nu doar în cetatea sa de proveniență, ci și la Olbia¹⁶⁴. Ga[ius Iu]lius Satyros, fiul lui The[o]g[e]nes, care pare să fi obținut anterior cetățenia la Heracleea, în anul 46/5 apără interesele chersonesiților în fața Senatului roman și a lui Iulius Caesar¹⁶⁵. Cam în aceeași perioadă, Menogenes, fiul lui Asklepiades, din Heraion Teichos, se arăta binevoitor și plin de zel față de interesele cetății Odessos în calitatea sa de *strategos* în teritoriul (*στρατηγὸς ἐπὶ τῆς πόσχώον*) și de consilier al regelui Sadalas¹⁶⁶.

Odată cu onorurile decretate pentru Orontes din Olbia, către jumătatea secolului I p. Chr., instituția proxeniei la Byzantium pare să mai fie doar o amintire, cum ar reieși din sintagma εὐνοια καὶ προξενία, pe care titularul le-ar fi moștenit de la tatăl său¹⁶⁷. La Olbia, în schimb, *proxenia*, cetățenia, precum și dreptul de a intra și de a ieși (din port), în vreme de război și în timp de pace, fără a fi supuși la represalii și fără înceierea unui acord prealabil încă mai sunt acordate în a doua jumătate a aceluiși secol, cum reiese din decretul pentru [Aurelius Ag]athokles, *evocatus (Augusti)*, „trimis de către comandanți în oraș

¹⁶¹ ISM I 32, r. 1–2 (cf. SEG 24, 1100; DANA 2007, p. 202): (...) τὴν ἐμπειρίαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ (...).

¹⁶² SEG 51, 936 (cf. ISM I 36; SEG 32, 680; BE 2003, 390 [3]; AVRUM 2007a, p. 88–89).

¹⁶³ IOSPE I² 35 (cf. WILHELM 1936; BE 1938, 243; ROBERT 1935–1936; ŽEBELEV 1940; ROBERT 1946; SEG 28, 647; VINOGRADOV 1989, p. 251–256).

¹⁶⁴ ISM II 5.

¹⁶⁵ IOSPE I² 691 (cf. SEG 50, 689; MAKAROV 2005; BE 2006, 299; MAKAROV 2014, p. 293–294).

¹⁶⁶ IGBulg I² 43 (cf. IGBulg V 5018).

¹⁶⁷ IK 58, 3 (cf. CIG II 2060; IOSPE I² 79). Cf. anterior COJOCARU 2009b, p. 366 (cu trimitere la GSCHNITZER 1973). Vezi, mai nou, MACK 2015, p. 247: “*Proxenia* here is still in a sense connected with the performance of particular services. However, referenced in parallel with *eunoia* (...), it is distanced from the formally granted title of *proxenos* and instead presented as a personal attribute motivating Orontas’ actions. Similarly, the emphasis on inheritance in this text seems to relate to the earlier tradition of proxeny as a hereditary institution, but again it is striking that Orontas is named citizen rather than *proxenos*. Earlier it would have been normal for the son of a *proxenos* who was himself honoured by the city in question to be named *proxenos* in his own right, or at least for the grant to be ‘renewed’ (even in cases where *proxenia* was explicitly granted to the father as a hereditary office). In fact, as F. Gschnitzer argues, it is entirely possible that the father had not been formally named *proxenos* in the proper sense of the term either. *Proxenia* here may be simply a short-hand, encapsulating the services described in detail in the case of the father in relation to his son, and thus a reason for granting honours, but no longer an honorific status in its own right”.

pentru a purta negocieri cu privire la măsurile care se impuneau”¹⁶⁸.

Documentele chersonesite din primele două secole p. Chr. ar merita și de această dată o discuție aparte. Unele definesc meritele beneficiarilor în termeni vagi, din care putem deduce doar că avem de-a face cu reprezentanți ai elitelor. Astfel, Thrasymedes, fiul lui Thrasymedes, la rându-i fiul lui Satyros, cetățean din naștere al metropolei Heracleea, a arătat cea mai mare destoinicie prin jertfe foarte bogate¹⁶⁹. Dia[- -] fiul lui D]emetrios, din Heraclea, și-a petrecut viața dând dovadă de un comportament respectabil și a arătat o atitudine nobilă și plăcută în timpul șederii sale la Chersones¹⁷⁰. Papias, fiul lui Herakleon, din Heraclea, și-a arătat trăsăturile folositoare ale caracterului și și-a petrecut sederea la Chersones în cel mai destoinic fel¹⁷¹.

Alte două inscripții sunt ceva mai explice în ceea ce privește statutul beneficiarilor și natura serviciilor oferite. G(aius) Caius Eutych[i]anos, [arm]ator, din Sinope, a socotit demn să participe el însuși la treburile care au loc la Chersones anterior acordării calității de προξενίας πολειτεία, ceea ce ar putea presupune inclusiv asumarea unei funcții exercitatate ca străin¹⁷². În cazul lui Diophantos, fiul lui Herakos, gradul de conservare al inscripției nu păstrează locul de proveniență și oferă doar indicii vagi legate de motivația acordării de onoruri, dar măcar știm că beneficiarul a fost ναύκλαρος¹⁷³.

¹⁶⁸ NO 45, r. 2–4 (cf. SEG 3, 584): (...) ἀποσταλεῖς | ὑπὸ τῶν ἡγουμένων πρὸς τὴν πόλιν |¹⁴ περὶ πραγμάτων ἀνανκαίων κοινωνῶν (...).

¹⁶⁹ IOSPE I² 357.

¹⁷⁰ IOSPE I² 359 (cf. SEG 48, 999a; 52 737[1]).

¹⁷¹ LIFSHITZ 1964, p. 357–359, foto (cf. BE 1964, 312; HAINSWORTH 1972, p. 56, nr. 86).

¹⁷² IOSPE I² 364, r. 10–11 (cf. IOSPE IV 72; MAKAROV 2006, 97, n. 39; SEG 56, 876): (...) καὶ αὐτὸς τῶν | παρ’ ἀμὲς γεινομένων ἔργων? μετασχεῖν (...). Pentru alte două exemple de străini oarecum omologați cetățenilor anterior acordării de *proxenia* și/sau *politeia*, respectiv doar în virtutea unui drept potențial de cetățenie, vezi COJOCARU 2014c, p. 338: “Eigentlich fungierte Epikrates in Olbia als *epimeletes* bereits während seiner Anwesenheit als *metoikos*. Ebenfalls in Olbia durfte Stephanos auf den gleichen Altären wie die anderen Bürger opfern, obwohl er nur theoretisch das Bürgerrecht besaß. Auf Grundlage solcher Ausnahmen vermute ich, dass in den kleineren Poleis, die am Rande der hellenistischen Welt lagen, die Grenze zwischen *polites* und *metoikos* schon in vorrömischer Zeit weniger streng eingehalten wurde”. Cf. MACK 2015, p. 124–125: „In practice, it is not likely that many *proxenoi* served as magistrates or participated in deciding law cases – two of the central but more onerous features of the Aristotelian definition of citizenship (which, in fact, excludes many citizens born and brought up under more oligarchic constitutions). There were, however, other ways, perhaps more appealing and certainly more compatible with visiting, in which the inclusion of the honorand in the citizen community would have been expressed“. În contextul celor amintite mai sus merită reținută și opinia anteroară a lui MAREK 1984, p. 155: „Die Proxeniedekrete nahmen Bürgerrechte auf, ohne daß darin ein wesentlicher Wandel der Institution Proxenie zum Ausdruck kam.“

Bürgerrechtsverleihungen mit potentiellem Charakter gab es unabhängig von der Proxenie. Ob der Honorand, der sich in der fremden Stadt niederlassen und seine Bürgerrechte ausüben wollte, tatsächlich den Stammbürgern sofort auch darin gleichgestellt wurde, daß er Anteil an den Ämtern erhalten konnte, was Aristoteles als das wesentliche Merkmal des Bürgers hinstellt, kann nicht einheitlich beantwortet werden. Gegenbelege finden sich nicht“.

¹⁷³ SEG 52, 737 (cf. IOSPE I 187; IOSPE I² 365; IOSPE I², p. 519 [*addenda et corrigenda*];

Dar poate cel mai interesant document chersonesit din epoca imperială, inclusiv în ceea ce privește statutul beneficiarului și natura serviciilor oferite, ar fi decretul de proxenie pentru T. Aurelius Calpurnianus Apollonides, procurator financiar al Moesiei Inferior, și pentru soția acestuia, Aurelia Paulina. Beneficiarul „[- -] în toate [situațiile cu adevărat periculoase și-a făcut] sederea [folositoare atât pentru împărat, cât și] pentru bunăstarea deplină a [cetătenilor ...]”¹⁷⁴. În continuare, se mai menționează că acesta s-ar fi dovedit a fi salvator al chersonesiștilor aflați în primejdie, restabilind pacea în jurul lor ($\alpha\gamma\epsilon\tau\alpha\tau\alpha\zeta\pi\alpha\qquad\alpha\mu\epsilon\tau\epsilon\iota\varphi\alpha\zeta$). Privitor la Aurelia Paulina, textul fragmentar a păstrat doar precizarea că ar fi vorba despre „soția binefăcătorului cetății T(itus) Aurelius Calpurnianus Apollonides”¹⁷⁵, eventualele binefaceri pe care le va fi săvârșit ea însăși rămânând a fi doar presupuse ca un exercițiu de imagine.

Revenind, la o privire de ansamblu, asupra unor particularități locale detectabile ca urmare a funcționării instituției în spațiul pontic, una dintre cele mai interesante ar fi numirea ca *proxenos* la Mesambria, cândva între anii 281 și 277, a dinastului trac Sadalas¹⁷⁶, apelat și εὐε[ρ]γέτας τᾶς πόλιος. Tot în secolul al III-lea, cum menționam și ceva mai sus, aceeași cetate acorda *proxenia* unui oarecare Δε ... (.)της Δηζου Αστὰς φίλος ἐών καὶ εύνο[υς] διατελεῖ ταὶ πόλει καὶ κατ' ιδίαν τοῖς ἐντυγχάνουσι χρήσμιον ἔαυτὸν παρέχεται¹⁷⁷. În sfârșit, o altă trăsătură specifică evoluției instituției în spațiul pontic ar fi acordarea titlului de *proxenos*, cu drepturile adiacente, în anul 174 p. Chr., unei femei, Aurelia Paulina, amintită deja¹⁷⁸.

Beneficiarii decretelor de proxenie din arealul Pontului Euxin fac parte din elita cetăților de proveniență. De exemplu olbiopolitul Ababos este „bărbat de frunte nu doar pentru patria sa, ci și pentru întreg neamul pontic și ajuns să-l cunoască Auguștii împărați”¹⁷⁹. Ca atare, generalizarea propusă de Ph. Gauthier nouă ne apare ca fiind prea categorică: „(...) dans sa cité, le proxène est un simple particulier, qui agit pour son compte personnel, sans mandat ni privilège officiel

SAPRYKIN 2002, p. 74; AE 2002, 1254; SEG 52, 737 [1]).

¹⁷⁴ SEG 45, 985 = AE 1996, 1359, r. 1–3 (cf. ANTONOVA & JAJLENKO 1995, p. 58–62; SEG 51, 958; 55, 840; 59, 813): [— — ἐν] | [πᾶ]σι ἐ[πικρεμασθέσι κινδύνοις(?) πεπόαται τὰν] | ἐπιδαμίαγ [(e.g.) χρασίμαν τῷ Αὐτοκράτορι καὶ τῇ τε] | λεωτάτα εὐδαιμο[νίᾳ τῶν πολειτῶν (...)].

¹⁷⁵ *Ibidem*, fr. B, r. 4–6; (...) γυν]αῖκα τοῦ | εὐεργέτ[α]ς πόλιος Τ(ίτου) Α[ὐνο]ηλίου Καλ|πουον[ι]ανοῦ Ἀπολλωνί[δ]α (...).

¹⁷⁶ IGBulg I² 307 (cf. IGBulg V 5086; SEG 30, 701; 45, 869; 53, 662; BE 2012, 299). Vezi și ROBU 2014, p. 323.

¹⁷⁷ IGBulg I² 312.
¹⁷⁸ SEG 45, 985 B, r. 11–17: δόμεν δὲ αὐτῷ προΐξενίας πολειτείαν, ἔσπλουν | τε καὶ ἔκπλουν ἐν εἰράνᾳ καὶ πολέμῳ ἀσυλεὶ, ἀσπονδεὶ αὐτῷ τε καὶ χράμασιν αὐτὰς μετοχάν τε πάντων | τῶν καὶ Χερσονασείταις μέτεστι. MACK 2015, 25, n. 8, enumeră opt decrete prin care ar fi fost acordată *proxenia* unor femei, dar omite inscripția de la Chersones. Cf. anterior MAREK 1984, 129–130, cu n. 55. În general, legat de onorurile civice acordate femeilor în lumea greacă orientală, vezi VAN BREMEN 1996.

¹⁷⁹ ΙΚ 58, 3 (cf. CIG II 2060; IOSPE I² 79), r. 4-7: ἀνδρός οὐ μόνον τὰς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ | σύνπαντος τοῦ Ποντικοῦ πρατιστεύσαντος | ἔθνεος καὶ μέχρι τὰς τῶν Σεβαστῶν γυνώ | σεως προκόψυγαντος (...).

(...)"¹⁸⁰. Dacă ar fi să ne raportăm și la alte regiuni, atragem atenția că Nicias, ca *proxenos* al siracuzanilor, sau Alcibiade, ca *proxenos* al lacedemonienilor, nici pe departe nu erau la Athena „simpli particulari”¹⁸¹. Am putea invoca aici și acordarea de către athenieni a dreptului de cetățenie lui Sadokos, fiul dinastului trac Sitalkes¹⁸². Și să nu-i uităm pe Spartokizii bosporani¹⁸³, cu un rol atât de important – recunoscut ca atare prin onorurile acordate – pentru legăturile Bosporului Cimmerian cu Athena¹⁸⁴.

Însuși faptul că unele hotărâri prevăd trimiterea unei copii pentru a fi afișată și în cetatea de origine a celui onorat, recomandare de care autoritățile țin seama (cum o dovedește cără decretul pentru Orontas/Orontes¹⁸⁵), credem că dovedește tocmai o recunoaștere oficială și în patria de origine¹⁸⁶. F. Gschnitzer

¹⁸⁰ GAUTHIER 1972, 25; cf. 1985, p. 137: „Toujours accomplies à titre privé – les proxènes n'ont, en tant que tels, aucune position officielle dans leur cité –, des telles actions mettent en relief l'influence ou le crédit dont jouissaient parfois les proxènes dans la cité étrangère et illustrent en somme le rôle politique joué à l'occasion par certains d'entre eux”. Vezi acum, mai nuanțat, MACK 2015, p. 66: „In each case (se referă la asumarea rolului de *proxenos* în cetate sau la curtea regală – V. Cojocaru), success in promoting the interests of the granting *polis* thus depended on the *proxenos'* capacity, within his community, to persuade, and thus the political prominence of a *proxenos* was directly related to his usefulness. Sometimes the *proxenos* might be able to operate, at least in part, independently, as an important magistrate or military commander. However, such appointments were usually temporary, and ultimately devolved or depended on the authority or resources of a *polis* or king”. Cf. p. 113: „*Proxenia*, arguably, remained prestigious not so much because it was particularly difficult for prominent individuals to obtain (the typical services considered above were things influential citizens could do without incurring too much trouble or expense), but because it served as an important marker of status, a means of identifying those belonging to the political elite of a *polis*”.

¹⁸¹ Vezi, în acest sens, deja MONCEAUX 1885, p. 132–133. Despre Alcibiade ca *proxenos* în context politic, cf. MACK 2015, p. 142–146, cu observația finală de la p. 146: „In his actions, Alcibiades was not a typical *proxenos*, but he is important as an example of how the relationship involved could fail and illustrates the agency which individuals retained, working within the institutional structures and language of *proxenia*”.

¹⁸² Th. 2,29,4; Arist. *Achar.* 145; cf. Dem. C. *Lept.* 132; X. *Anab.* 7,2,31.

¹⁸³ Dem. C. *Lept.* 29–30; cf. IG II 2, 653 = Syll.³ 370.

¹⁸⁴ Vezi pentru o discuție mai recentă, cu trimitere la literatura anterioară, HEINEN 2005.

¹⁸⁵ IK 58, 3 (cf. CIG II 2060; IOSPE I² 79), r. 33–37: διαπέμψασθαι δὲ καὶ τὸ ψάφισμα τοῦτο δι’ ἐπιστολᾶς τοῖς Ὄλβιοπολειτῶν ἀρχούσιν, ἵνα καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τὰς Βυζαντίων εὐνοίας πρός τὸν ἄνδρα καὶ τειμᾶς αἰσθηταί. Faptul că inscripția a fost descoperită la Oceacov (în apropiere de antică Olbia) dovedește că magistrații olbieni chiar au ținut cont de solicitarea autorității emitente.

¹⁸⁶ MACK 2015, p. 106, scrie despre convertirea decretelor de proxenie în capital simbolic în cetatea de origine a proxenului, cu trimitere la Aeschin. 3,42: „For Aeschines this was the most invidious manifestation of a general tendency to undermine the control of the *demos* and *boulē* over the expression of honours within civic space, and he applauded the action of a lawgiver who clamped down on this abuse, allowing the proclamation of foreign honours (grants of *proxenia* and crowns) only when an embassy from the granting *polis* obtained prior permission from the proper civic authorities. This not only illustrates the real prestige-value of such awards, it also reveals the tension between the interest which individuals had in maximizing this by publicizing awards to an audience of their fellow citizens as well as the interest of the community in controlling such displays, in part

atrăgea atenția, pe bună dreptate, că în patria de origine obligațiile unui *proxenos* ar putea fi considerate și ca drepturi – în virtutea obligațiilor sale cel care susținea interesele patriei de adoptie avea posibilitatea de a interveni în treburi publice la care altfel poate că nu ar fi avut acces¹⁸⁷. Discuția în acest sens ar putea fi continuată, dar ne oprim aici, mai citând observația pertinentă a lui Ch. Marek: „Ce statut (în diferite privințe) îi este atribuit unui *proxenos* trebuie cercetat în fiecare caz în parte”¹⁸⁸.

BIBLIOGRAFIE

I. Abrevieri

ADSV - Antičnaja drevnost' i srednie veka. Sbornik statej po istorii drevnego mira i srednich vekov, Sverdlovsk [Ekaterinburg].

AE - L'année épigraphique, Paris.

ALP - Acta Linguistica Petropolitana, St. Petersburg.

Altertum - Das Altertum. Hrsg. von der Sektion für Altertumswissenschaft bei der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin – Amsterdam.

because of the *phthonos*, the envy, which they engendered in the wider citizenry”. Vezi și Aeschin. 3,42: ὁ δὲ ήν ἐπιφθονώτατον, προξενίας εύοημένοι τινὲς ἐν ταῖς ἔξω πόλεσι, διεπράττοντο ἀναγορεύεσθαι ὅτι στεφανοὶ αὐτοὺς ὁ δῆμος, εἰ οὕτω τύχοι, ὁ τῶν Ροδίων ἦ Χίων ἢ καὶ τινος ἄλλης πόλεως, ἀρετῆς ἔνεκα καὶ ἀνδραγαθίας. καὶ ταῦτ’ ἐπράττον, οὐχ ὥσπερ οἱ ύπὸ τῆς βουλῆς τῆς ὑμετέρας στεφανούμενοι ἢ ύπὸ τοῦ δήμου, πείσαντες ὑμᾶς καὶ μετὰ Ψηφίσματος, πολλὴν χάριν καταθέμενοι, ἀλλ’ αὐτοὶ προελόμενοι, ἀνευ δόγματος ὑμετέρου.

¹⁸⁷ GSCHNITZER 1973, p. 644.

¹⁸⁸ MAREK 1984, p. 130: „Welcher Rang (in verschiedener Hinsicht) der Person des Proxenos beizumessen ist, muss jeweils einzeln geprüft werden”. Chiar dacă nu putem fi de acord în totalitate cu observațiile critice formulate recent de W. Mack la adresa metodei folosite de Chr. Marek (argumentația noastră în acest sens ține de istoricul cercetării și ar duce aici prea departe), să ne fie permisă citarea lor *in extenso* (MACK 2015, p. 59–60): „In response to what he saw as an inappropriately juristic model of proxenia in which proxenoi had ‘duties’ or ‘tasks’ which they were expected, almost as if by contract, to fulfil, Marek argued for an approach to interpreting the functions of *proxenia* according to their other known activities. The different spheres of activity thus represented – political, cultural/social, and economic – accurately reflect according to Marek the interest of *poleis* in making specific grants and give us, because a relatively high proportion of honorands can be so categorized (...), a representative sense of the different sorts of honorands singled out and services sought with the grant of *proxenia*. (...) This sort of approach presents us with long series of different categories, in contrast with the coherent and cohesive inter-communal mediating institution depicted by the language of these decrees. In place of *proxenoi* we find: kings and dynasts; royal functionaries; military officers; federal officers; political envoys; political partisans and agents; ship-owners and merchants; bankers and lenders; builders; foreign judges; doctors; philosophers; scholars, poets, and artists; *theōrodokoi* and *theōroi*; priests, religious donors, and functionaries. (...) This sort of analysis also makes the mistake of assuming that the information we happen to know about a particular individual is the relevant fact for explaining a particular grant of *proxenia*. (...) There is, of course, a difference between using the information about honorands provided by specific decrees to interpret their grants and drawing prosopographical connections to infer motives about which the decrees themselves remain silent”.

- APF - Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete, München - Leipzig.
- Aristej - Aristej: Klassičeskaja filologija i antičnaja istorija, Universitatea „Dmitrij Požarskij“, Moscova.
- BE - Bulletin épigraphique, par J. & L. Robert [et al.], Paris (în: REG, 1938-).
- Chiron - Chiron: Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München.
- CIG II - A. Boeckh (ed.): *Corpus Inscriptionum Graecarum*, vol. II, Berlin, 1843 (retipărit Hildesheim/New York 1977).
- CIRB - V.V. Struve [et al.] (ed.): *Corpus inscriptionum regni Bosporani / Korpus bosporskich nadpisej*, Moscova – Leningrad, 1965.
- IAN OON - Izvestija Akademii nauk SSSR. Otdel Obščestvennych nauk, Moscova (1928–1938).
- IG II 2 - U. Koehler (ed.): *Inscriptiones Graecae. Inscriptiones Atticae aetatis quae est inter Euclidis annum et Augusti tempora. Pars II. Tabulas magistratum, catalogos nominum, instrumenta iuris privati continens*, Berlin, 1883.
- IG XII 2 - G. R. Paton (ed.): *Inscriptiones Graecae. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum. Fasc. 2. Inscriptiones Lesbi Nesi Tenedi*, Berlin, 1899.
- IGBulg I² - G. Mihailov (ed.): *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Vol. I²: *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Sofia, 1970.
- IGBulg V - G. Mihailov (ed.): *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. V. Inscriptiones novae, addenda et corrigenda*, Sofia, 1997.
- IGDOP - L. Dubois (ed.): *Inscription grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Geneva, 1996.
- IK 20 - R. Merkelbach (ed.): *Die Inschriften von Kalchedon*, Bonn, 1980.
- IK 58 - A. Łajtar (ed.): *Die Inschriften von Byzantion*, Bonn, 2000.
- IK 64 - D. H. French (ed.): *The Inscriptions of Sinope*, Bonn, 2004.
- IOSPE I - B. Latischew (ed.): *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici*. Vol. I. *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum. Accedunt tabulae duae lithographicae*, St. Petersburg, 1885.
- IOSPE I² - V. V. Latyshev (ed.): *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. Vol. I²: *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum*, St. Petersburg, 1916 (reditare Hildesheim 1965).
- IOSPE II - B.[V. V.] Latyshev (ed.): *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici*. Vol. II. *Inscriptiones regni Bosporani. Accedunt tabulae duae geographicae*, St. Petersburg, 1890.
- IOSPE IV - B. Latischew (ed.): *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici*. Vol. IV. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae per annos 1885–1900 repertae. Accedit tabula zincotypica*, St. Petersburg, 1901.
- IRRHA - Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
- ISM I - D. M. Pippidi (ed.): *Inscriptiile din Scythia Minor greceşti şi latine*, Vol. I: *Histria şi împrejurimile*, Bucureşti, 1983.
- ISM II - I. Stoian (ed., indici de A. Suceveanu): *Inscriptiile din Scythia Minor greceşti şi latine*, Vol. II: *Tomis şi teritoriul său*, Bucureşti, 1987.
- ISM III - A. Avram (ed.): *Inscriptions Grecques et Latines de Scythie Mineure*, Vol. III: *Callatis et son territoire*, Bucureşti – Paris, 1999.
- Klio - Klio. Beiträge zur Alten Geschichte, Berlin.
- MBAH - Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte. St. Katharinen bzw. Marburger Beiträge zu antiken Handels-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Rahden/Westfalen.

Milet I, 3 - Th. Wiegand (ed.): *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Vol. I, fasc. 3: Das Delphinion in Milet, von G. Kawerau und A. Rehm, II: Die Inschriften, Berlin, 1914.

NÉPCh - É. I. Solomonik (ed.): *Novye epigrafičeskie pamjatniki Chersonesa*, Kiev, 1964 (vol. I); 1973 (vol. II).

NO - T. N. Knipovič - E. I. Levi (ed.): *Nadpisi Ol'vii / Inscriptiones Olbiae (1917–1965)*, Leningrad, 1968.

OIĘO - V. P. Jajlenko, *Očerki istorii i epigrafiki Ol'vii, Chersonesa, Bospora VII v. do n.é. – VII v. n.é.*, St. Petersburg [sub tipar].

PS - Ju. G. Vinogradov: *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, hrsg. in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997.

SPŽebelev - S. A. Žebelev, *Severnoe Pričernomor'e. Issledovanija i stat'i po istorii Severnogo Pričernomor'ja antičnoj épochi*, Moscova – Leningrad, 1953.

SEG - *Supplementum Epigraphicum Graecum*, J. E. E. Hondius & A. G. Woodhead (ed.), I–XXV, Leiden, (1923–1971); H. W. Pleket & R. S. Stroud (ed.), XXVI–XXVII, Alphen, (1979–1980), XXVIII–, Amsterdam, (1982–).

Syll.³ - W. Dittenberger (ed.): *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ediția a treia prelucrată de F. Hiller von Gaertringen [et al.], Leipzig, vol. 1 (1915), vol. 2 (1917), vol. 3 (1920), vol. 4 (1921–1924) (retipărit Hildesheim, 1960).

TBR - V. P. Jajlenko: *Tysjačeletnij Bosporskij Reich. Istorija i epigrafika Bospora VI v. do n.é. – V v. n. é.*, Moscova, 2010.

VistD - Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny, Leningrad.

ZPE - Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

II. Autori

ANGHEL 1999-2000 – S. Anghel, *Euergetai in the Greek Cities in the Black Sea during the Hellensitic Age*, Il MarNero 4 (1999-2000), p. 89–113.

ANTONOVA & JAJLENKO 1995 - I.A. ANTONOVA & V.P. JAJLENKO, *Chersones, Severnoe Pričernomor'e i Markomanskije vojny po dannym chersoneskogo dekreta 174 g. n.é. v čest' Tita Avrelijia Kal'purniana Apollonida*, VDI 4 (1995), p. 58–86.

AVRAM 1999 – A. Avram, *Les calendriers de Mégaré et de ses colonies pontiques*, în: A. FRAYSSE & E. GENY (ed.), *Religions du Pont-Euxin: actes du VIIIe symposium de Vani (Colchide)*, 1997, Besançon – Paris, 1999, p. 25–31.

–. 2000: *Wohltäter des Volkes (εὐεργέται τοῦ δῆμον)* in den pontischen Städten der späthellenistischen Zeit, în: M. Dreher (ed.), *Bürgersinn und staatliche Macht in Antike und Gegenwart. Festschrift Wolfgang Schuller zum 65. Geburtstag*, Konstanz, 2000, p. 151–170.

–. 2007a: *Le corpus des inscriptions d'Istros revisité*, Dacia NS 51 (2007), p. 79–132.

–. 2007b: *Some Thoughts about the Black Sea and the Slave Trade before the Roman Domination (6th–1st Centuries BC)*, in: V. Gabrielsen & J. Lund (ed.), *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus, 2007, p. 239–251.

BAUMGARTEN 2015 – A. Baumgarten (ed.), Aristotel, *Política*, ediția a III-a, revăzută, București, 2015.

BLEICKEN 1995 – J. Bleicken, *Die athenische Demokratie*, 4., völlig überarbeitete und wesentlich erweiterte Auflage, Paderborn, 1995.

BOTTEZ 2014 – V. Bottez, *Three new inscriptions from Istros*, Dacia NS 58 (2014), p. 285–292.

BOUZEK 1989 – J. Bouzek, *Athènes et la Mer Noire*, BCH 113 (1989), p. 249–259.

BRAŠINSKIJ 1963 – I. B. Brašinskij, *Afiny i Severnoe Pričernomor'e v VII–II vv. do n.é.*, Moscova, 1963.

–. 1967: *Die Beziehungen Athens zu den Griechenstädten des nördlichen Schwarzmeergebietes zur Zeit der Perserkriege*, Klio 49 (1967), p. 53–61.

- COJOCARU 2009a – V. Cojocaru, ‘*Fremde*’ in griechischen Städten Skythiens und Kleinskythiens auf Grundlage der epigraphischen Quellen bis zum 3. Jh. n.Chr. Forschungsstand und Perspektive, în: A. Coşkun, H. Heinen & S. Pfeiffer (ed.), *Identität und Zugehörigkeit im Osten der griechisch-römischen Welt. Aspekte ihrer Repräsentation in Städten, Provinzen und Reichen*, Frankfurt am Main, 2009, p. 143–172.
- . 2009b: *Zur Proxenie in den griechischen Städten des pontischen Raums*, Pontica 42 (2009), p. 349–374.
- . 2010b: *Inscriptia greacă de la Dragomirna*, Pontica 43 (2010), p. 323–345 (cf. COJOCARU 2011a, COJOCARU 2012a).
- . 2011a: «*Vozvraščenie*» *Epikrata*, ALP 7.1 (2011), p. 297–318 (cf. COJOCARU 2010b, COJOCARU 2012a).
- . 2011b: *Relațiile externe ale orașelor grecești nord-pontice în epoca elenistică și romană pe baza izvoarelor epigrafice*, CI 27–29 (2011), p. 67–116 (cf. COJOCARU 2014b).
- . 2012a: *Noch einmal zur Herkunft des Ehrenbeschlusses für Epikrates, Sohn des Nikobulos (Syll.³ 707 = ISM I 65)*, în: I. LAZARENKO (ed.), *Miscellanea in Honour of Alexander Minchev = AMV 8.2*, Varna, p. 267–291 (cf. COJOCARU 2010b, COJOCARU 2011a).
- . 2013a: *Chalcedon*, în: R. Bagnall [et al.] (ed.), *Wiley-Blackwell's Encyclopedia of Ancient History*, Oxford 2013, p. 1426–1428.
- . 2013b: *Relațiile interpontice ale orașelor grecești de la nordul Mării Negre și contactele acestora cu barbarii din hinterland pe baza izvoarelor epigrafice*, în: PANAIT BÎRZESCU [et al.], 2013, p. 87–142.
- . 2014a: *Evoluția formularului decretelor de proxenie în spațiul pontic*, Pontica 47 (2014), p. 403–416.
- . 2014b: *Die Außenbeziehungen der griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste in hellenistischer und römischer Zeit auf Grundlage der epigraphischen Quellen*, în: COJOCARU & SCHULER 2014, p. 45–86 (cf. COJOCARU 2011b).
- . 2014c: *Ladung zu Opfer und Bankett als Auszeichnung der Fremde im pontischen Raum und der Pontikoi in der Fremde*, în: L. Ruscu (ed.), *Banquets of Gods, Banquets of Men. Conviviality in the Ancient World. Proceedings of the International Colloquium, Cluj, 23–24 November 2012*, = *Studia UBB, Historia* 59.1, Cluj-Napoca, 334–344.
- . 2015: *Instituția proxeniei în spațiul pontic*. Istoricul cercetării, ArhMold 38 (2015), p. 7–24.
- . 2016 *Un espace dorien pontique d'après les décrets de proxénie*, în: A. Robu & I. Bîrzescu [ed.], *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégaré et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin. Archéologie, épigraphie, histoire*, Paris, 2016, p. 165–189
- COJOCARU, COŞKUN & DANA 2014 – V. Cojocaru, A. Coşkun & M. Dana (ed.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca (Pontica et Mediterranea III).
- COJOCARU & OLLER GUZMÁN 2016 – V. Cojocaru & M. Oller Guzmán: *Réflexions sur quelques traits particuliers du corps civique dans les cités nord-pontiques*, în: P. Pavúk, V. Klonza & A. Harding (ed.), *Contacts, migrations and climate change, in honour of Prof. Dr. Jan Bouzek*, Praga (sub tipar).
- COJOCARU & SCHULER 2014 – V. Cojocaru & Chr. Schuler (ed.): *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20.–24. September 2010*, Stuttgart.
- DANA 2007 – M. Dana, *Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations (avec un Appendix: “Kestianos et Moschion de Tomi. La stèle d'un couple de lettrés”)*, Dacia NS 51 (2007), p. 185–209.
- . 2011: *Culture et mobilité dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques*, Bordeaux.

EHRHARDT 1988 – N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, Teil 1-2. Frankfurt am Main² [et al.].

GAUTHIER 1972 – Ph. Gauthier, *Symbola. Les étrangers et la justice dans les cités grecques*, Nancy, 1972.

–. 1984: *Les cités hellénistiques: épigraphie et histoire des institutions et des régimes politiques*, în: A. G. Kalogeropoulou (ed.), Πρακτικὰ τοῦ Ἡ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Αθήνα, 3–9 Οκτωβρίου 1982 / Actes du VIIIe Congrès International d'Épigraphie Grecque et Latine, Athènes, 3–9 octobre 1982, Atena, vol. I, p. 82–107.

–. 1985: *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs*, Paris, 1985.

GEHRKE 1986 – H.-J. Gehrke, *Jenseits von Athen und Sparta. Das Dritte Griechenland und seine Staatenwelt*, München, 1986.

GLOTZ 1992 – G. Glotz, *Cetatea greacă*, trad. de M. Izverna [et al.], București, 1992.

GRAKOV 1939 – B. N. Grakov, *Materialy po istorii Skifii v grečeskich nadpisjach Balkanskogo poluostrova i Maloj Azii*, VDI (3), p. 231–315.

GSCHNITZER 1973 – F. Gschnitzer, s.v. *Proxenos*, în: RE, Suppl. XIII, München, p. 629–730.

–. 1994: *Zwischen Denkmal und Urkunde. Kaiserzeitliche Neuerungen im Formular der Psephismata*, în: R. Günther & S. Rebenich (ed.), *E fontibus haurire: Beiträge zur römischen Geschichte und zu ihren Hilfswissenschaften* [Heinrich Chantraine zum 65. Geburtstag], Paderborn [et al.], p. 281–294.

HAARMANN 2013 – H. Haarmann, *Mythos Demokratie. Antike Herrschaftsmodelle im Spannungsfeld von Egalitätsprinzip und Elitenprinzip*, Frankfurt am Main, 2013.

–. 2014: *Roots of Ancient Greek Civilization. The Influence of Old Europe*, Jefferson, 2014.

HAINSWORTH 1972 – J. B. Hainsworth, *Tituli ad dialectos Graecas illustrandas selecti, II. Tituli dorici et ionici*, Leiden, 1972.

HALLOF & HABICHT 1998 – L. Hallof & K. – C. Habicht, *Aus der Arbeit der «Inscriptiones Graecae» II. Ehrendekrete aus dem Asklepieion von Kos*, Chiron 28 (1998), p. 101–142.

HANELL 1934 – K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934.

HEINEN 2005 – H. Heinen, *Athenische Ehren für Spartokos III. (IG II² 653)*, în: V. COJOCARU (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 2005, p. 109–125.

HELLMANN 1994 – M.-C. Hellmann, *Les signatures d'architectes en langue grecque. Essai de mise au point*, ZPE 104 (1994), p. 151–178.

–. 1999: *Choix d'inscriptions architecturales grecques traduites et commentées*, Lyon, 1999.

IVANTCHIK 2007 – A. Ivantchik, *Une nouvelle proxénie d'Olbia et les relations des cités grecques avec le royaume scythe de Skilouros*, în: A. Bresson [et al.] (ed.), *Une Koinè pontique: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la mer Noire* (VIIe s. a.C. – III s. p.C.), Bordeaux, 2007, p. 99–110.

JAJLENKO 1984 – V. P. Jajlenko, *K prokseničeskoy dejatel'nosti Ol'vii i Bospora*, în: *Ētnogenez narodov Balkan i Severnogo Pričernomor'ja. Lingvistika, istorija, archeologija*, Moscova, 1984, p. 210–223.

–. 2000-2001: *Über den Umgang mit pontischen Inschriften*, Altertum 46 (2000-2001), p. 223–232.

–. 2010a: *Mnimye proksenija Ol'vii bosporskemu Satiru I i dogovor s Levkonom I*, în: TBR, p. 80–93.

–. 2010b: *Bosporskie proksenii*, în: TBR, p. 55–79.

–. 2015a: *Atelii i proksenii poslednej treti V – načala IV vv.*, în: OIĘO (manuscris, fără paginație).

–. 2015b: *Proksenii IV – pervoj četverti III vv.*, în: OIĘO (manuscris, fără paginație).

- LATYŠEV 1885 – V. V. Latyšev, *Constitution de Chersonésos en Tauride d'après des documents épigraphiques*, BCH 9 (1885), p. 265–300 & 524–525.
- . 1887: *Issledovanija ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Ol'vii*, St. Petersburg, 1887.
- LAZARENKO 2013 – I. Lazarenko [et al.], *The Temple of the Pontic Mother of Gods in Dionysopolis*, Varna, 2013.
- LIFSHITZ 1964 – B. Lifshitz, *Notes d'épigraphie grecque, I. Un nouveau décret de proxénie de Chersonésos*, PP 19 (1964), p. 357–360.
- MACK 2015 – W. Mack, *Proxeny and Polis. Institutional Networks in the Ancient Greek World*, Oxford, 2015.
- MAKAROV 2005 – I. A. Makarov, „*Pervaja elevterija*“ Chersonesa Tavričeskogo v èpigrapičeskikh istočnikach, VDI 2 (2005), p. 82–93.
- . 2006: *Novye nadpisi iz Chersonesa Tavričeskogo*, VDI 4 (2006), p. 83–97.
- . 2014: *Chersonesskij dekret v čest' Ksenona, syna Tomofeja*, Aristej 10 (2014), p. 292–307.
- MAREK 1984 – C. Marek, *Die Proxenie*, Frankfurt am Main [et al.], 1984.
- MEIGGS 1972 – R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972.
- MERLE 1916 – H. Merle, *Die Geschichte der Städte Byzantium und Kalchedon von ihrer Gründung bis zum Eingreifen der Römer in die Verhältnisse des Ostens*, Kiel, 1916.
- MONCEAUX 1885 – P. Monceaux, *Les proxénies grecques*, Paris, 1885.
- MÜLLER 2010 – C. Müller, *D'Olbia à Tanaïs. Territoires et réseaux d'échanges dans la mer Noire septentrionale aux époques classique et hellénistique*, Bordeaux, 2010.
- NAWOTKA 1997 – K. Nawotka, *The Western Pontic Cities: History and Political Organisation*, Amsterdam, 1997.
- . 1999: *Boule and demos in Miletus and its Pontic colonies from Classical Age until third century A.D.*, Wrocław, 1999.
- NESSELRATH 2003 – H.-G. Nesselrath [et al.] (ed.): *Dion von Prusa, Menschliche Gemeinschaft und göttliche Ordnung: Die Borysthenes-Rede*, Darmstadt, 2003.
- NIKITINA 1978 – I. P. Nikitina, *Proksenii Chersonesa Tavričeskogo*, ADSV 15 (1978), p. 98–111.
- NOVIKOV 1981 – E. B. Novikov, *Varia epigraphica* (K voprosu o peresmotre i dopolnenii nekotorych ol'vijskikh prokseničeskikh dekretov), VDI 4 (1981), p. 111–121.
- . 1983: O rekonstrukcii antičnykh èpografičeskikh pamjatnikov (formuljar ol'vijskikh početnykh publikacij V – pervoј poloviny IV v. do n.e.), VIstD 14 (1983), p. 263–271.
- . 1985: *Varia epigraphica. Versuch einer Interpretation und Ergänzung einiger Proxenie-Dekrete aus Olbia*, APF 31 (1985), p. 19–28.
- OEHLER 1897: s. v. *Boule*, în: RE III 1, 1020–1037.
- PANAIT BÎRZESCU 2013 – F. Panait Bîrzescu [et al.] (ed.), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale*, București (Pontica et Mediterranea I), 2013.
- PANITSCHEK 1988 – P. Panitschek, *Zur Entstehung des athenischen Handels mit dem Schwarze Meerraum im 6. Jahrhundert*, MBAH 7.2 (1988), p. 27–44.
- PIPPIDI 1966 – D. M. Pippidi, *Note de lectură. 10. Histrieni la Olbia în sec. IV î.e.n.*, StudClas 8 (1966), p. 242–244 & 246 [= D. M. Pippidi: *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 117–119].
- RHODES 1972 – P. J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford, 1972.
- . 1993: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford², 1993.
- RHODES & LEWIS 1997 – P. J. Rhodes & D. M. Lewis, *The Decrees of the Greek States*, Oxford, 1997.
- ROBERT 1935–1936 – L. Robert, *Inscriptions grecques. 2. Décret d'Olbia*, IRRAHA 2 (1935–1936), p. 5–6.
- . 1946: *Décret d'Olbia*, în: L. Robert, *Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*, vol. II, Paris, 1946, p. 58–60.

- . 1960: *Recherches épigraphiques*, VII. *Décret de la Confédération Lycienne à Corinthe*, REA, p. 324–342 (= L. Robert: *Opera minora selecta*, vol. II, Amsterdam, 1969, p. 840–858).
- ROBU 2012a – A. Robu, *Les établissements mégariens de la Propontide et du Pont-Nord: réseaux, solidarités et liens institutionnels*, Pallas 89 (2012), p. 181–195.
- . 2012b: *La cité de Mégare et les Antigonides: à propos d'une magistrature mégarienne extraordinaire (le collège des six stratèges)*, în: CH. FEYEL [et al.] (ed.), *Communautés locales et pouvoir central dans l'Orient hellénistique et romain*, Nancy, 2012, p. 85–115.
- . 2014: *La cité de Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et institutions*, Berna [et al.], 2014.
- RUSJAEVA 2005 – A. S. Rusjaeva, *Religija pontijskikh ellinov v antičnuju épochu: Mify. Svjytilišča. Kul'ty olimpijskikh bogov i geroev*, Kiev, 2005.
- RUSJAEVA & ODRIN 2003 – A. S. Rusjaeva & A. V. Odrin, *Ol'vijs'kij dekret na čest' kalchedoncja i dejaki pytannja ol'vijs'ko-kalchedons'kich vzaemovydnosin*, ArchKiev 3 (2003), p. 41–49.
- SANTIAGO ÁLVAREZ 2013 – R.-A. Santiago Álvarez, *La inseuridad en el tráfico comercial. Políticas públicas para asegurar y fomentar el comercio exterior. Templos y comercio*, în: R.-A. Santiago Álvarez & M. Oller Guzmán (ed.), *Contacto de poblaciones y extranjería en el mundo griego antiguo. Estudio de fuentes*, Barcelona, 2013, p. 233–266.
- SAPRYKIN 2002 – S. JU. Saprykin, *Iz muzykal'noj i obščestvennoj žizni Chersonesa Tavričeskogo v rimskeju épochu (K nadpisi IOSPE.I2.365)*, VDI 2 (2002), p. 72–84.
- SAPRYKIN & FEDOSEEV 2011 – S. JU. Saprykin & N. F. Fedoseev, *Osobennosti prokseničeskoj dejatel'nosti Bospora*, Aristej 4 (2011), p. 89–114.
- SAVALLI-LESTRADE 1998 – I. Savalli-Lestrade, *Les philoi royaux dans l'Asie hellénistique*, Geneva, 1998.
- SCHULLER 2015 – W. Schuller, *Zur Entstehung der griechischen Demokratie außerhalb Athens*, în: W. Schuller, *Kleine Schriften zum Altertum*, Bd. I: *Griechenland*, hrsg. von A. Rubel und C. Hriban, Kaiserslautern – Mehlingen, p. 11–25.
- SHARANKOV 2009 – N. Sharankov, *Notes on Ancient and Mediaeval Latin and Greek Inscriptions from Bulgaria*, ArchBulg 13 (2009), 3, p. 47–51.
- TJUMENEV 1950 – A. I. Tjumenev, *Chersonesskie étudy*, V. *Chersonesskie proksenii*, VDI 4 (1950), p. 11–25.
- VAN BREMEN 1996 – R. Van Bremen, *The Limits of Participation, Women and Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods*, Amsterdam, 1996.
- VINOGRADOV 1971 – Ju. G. Vinogradov, *Drevnejše grečeskoe pis'mo s ostrova Berezan'*, VDI 4 (1971), p. 74–100.
- . 1989: *Političeskaja istorija Ol'vijskogo polisa VII–I vv. do n.e. Istoriko-épigrapičeskoe issledovanie*, Moscova, 1989.
- . 1990: *Ol'viopolity v severo-zapadnoj Tavrike*, în: *Drevnee Pričernomor'e. Čtenija pamjati professora Petra Osipoviča Karyškovskogo*, Odessa, 1990, p. 51–64.
- . 1997a: *Zur Bearbeitungsmethodik griechischer epigraphischer Denkmäler (nach olbischen Materialien)*, în: PS, p. 355–376.
- . 1997b: *Olbia und Bosporos im frühen 4. Jh. v. Chr. im Lichte eines neugefundenen Aktendossiers*, în: PS, p. 515–525, cu pl. 35, 1–2.
- . 1997c: *Zur politischen Verfassung von Sinope und Olbia im fünften Jahrhundert v. u. Z.*, în: PS, 165–229.
- . 1997e: *Die Olbiopoliten in der Nordwest-Tauris*, în: PS, p. 484–492.
- VINOGRADOV & KRAPIVINA 1995 – Ju. G. Vinogradov & V. V. Krapivina, *Ol'vija i Bospor v rannem IV v. do n.e.*, în: S. D. KRYŽICKIJ (ed.), *Antičnye polisy i mestnoe naselenie Pričernomor'ja. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii „Mežpolisnye vzaimootnošenija v Pričernomor'e v dorimskuju épochu. Ékonomika, politika, kul'tura*, Sevastopol, 1995, p. 69–78.

VINOGRADOV, TOLSTIKOV & ŠELOV-KOVEDJAEV 2002 – Ju. G. Vinogradov, V. P. Tolstikov & F. V. Šelov-Kovedjaev, *Novye dekrey Levkona I, Perisada i Evmela iz Pantikapeja*, VDI 4 (2002), p. 58–75.

VINOGRADOV & WÖRRLE 1992 – Ju. G. Vinogradov & M. Wörrle, *Die Söldner von Phanagoreia*, Chiron 22 (1992), p. 159–170.

WALBANK 1978 – M. B. Walbank, *Athenian proxenies of the fifth century BC*, Toronto, 1978.

WILHELM 1936 – A. Wilhelm, *König Mithridates Eupator und Olbia*, Klio 29 (1936), p. 50–59 (= A. Wilhelm, *Kleine Schriften. Abteilung II. Abhandlungen und Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde. Teil IV*, hrsg. von G. Dobesch und G. Rehrenböck unter Mitwirkung von A. Hofeneder, Wien 2002, p. 522–531).

–. 1942: *Attische Urkunden*. V. Teil. XLII. *Proxenie und Euergesie*, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse, 220 Bd., 5. Abhandlung, Viena – Leipzig, p. 11–86 [= A. Wilhelm, *Kleine Schriften*, Abt. I, Teil 1, Leipzig 1974, p. 627–702].

ŽEBELEV 1934 – S. A. Žebelev, *Osnovnye linii ekonomičeskogo razvitiija Bosporskogo gosudarstva. Čast' pervaja*, în: IAN OON 8 (1934), p. 589–607 [= SPŽebelev, p. 116–137].

–. 1940: *Ol'vija i Mifradat Evpator* (IosPE, I2, 35), în: N. I. Jacmenev & S. A. Žebelev (ed.), *Ol'vija*, Tom I, Kiev, 1940, p. 281–292 [= SPŽebelev p. 275–290].